

Пояснювальна записка

до дипломної (кваліфікаційної) роботи
на тему:

Політичні відносини як міжгруповий обмін інформацією

Виконав: студент VI курсу, групи ФФІм–21
напряму підготовки (спеціальності)
052 політологія
Дзядик Б.Б.

Керівник доц..Шурко О.Б.
Рецензент доц..Бунь.В.В.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Теоретико - методологічні аспекти дослідження суспільно - політичних відносин	6
1.1. Суть і місце політичних відносин у суспільстві.....	6
1.2. Основні форми і функції суспільно - політичних відносин	11
Розділ 2. Міжгруповий інформаційний обмін у політичних відносинах.....	21
2.1. Суть інформації та її основні форми вияву на різні рівнях.....	21
2.2. Обмін інформацією між індивідами та групами як основа політичних відносин.....	27
Розділ 3. Політичні відносини в умовах перехідного суспільства.....	38
3.1 Дослідження процесу соціально-політичного транзиту.....	38
3.2 Конкуренція і конфлікт в умовах перехідного суспільства	46
Висновки.....	62
Список використаної джерел.....	68

Вступ

Актуальність теми наукового дослідження полягає у важливості дослідження суспільно – політичних відносин як обміну інформацією між групами і індивідами у цьому ж суспільстві.

У розвитку сучасного суспільства інформація відіграє ту роль, яку важко переоцінити. Сучасне суспільство можемо визначити саме як інформаційне суспільство, а інформація надає можливість громадянам не лише налагоджувати взаємозв'язки між собою, різними соціальними групами, активно освоювати різні види діяльності, а більш ефективно вибудовувати взаємодії між політичними інститутами і інститутами громадянського суспільства, координувати та модифікувати спільні зусилля, спільні дії на реалізацію спільних потреб, інтересів, запитів. Серед ресурсів, інформація сьогодні є чи не найважливішим ресурсом людства, без якого соціальний, технічний, економічний та політичний розвиток буде відбуватися уповільнено або гальмувати загалом, не встигаючи за світовими тенденціями.

У суспільному житті політика тісно пов'язана з усіма іншими сферами буття. В системі суспільних відносин політичні відносини характеризуються рядом особливих ознак, серед яких можемо виокремити такі, як їх вияв у найрізноманітніших формах, визначеність та обумовленість як економічними, так і соціальними, культурними чинниками. Політичні інтереси, політичні потреби обумовлюють сутність політичних відносин, а їх реалізація можлива лише у сфері завоювання, формування і функціонування політичної влади. Суб'єкти політичних відносин реалізують та регулюють взаємодії на різних рівнях державного управління, самоврядування та мають прямий або непрямий вплив на систему суспільних відносин. Також від політичних відносин залежить забезпечення соціальної і політичної стабільності, функціонування всіх структур політичної системи суспільства, можливість громадян впливати на формування та функціонування різноманітних організаційних структур з метою реалізації усієї сукупності свої прав і свобод.

Метою магістерської роботи є висвітлення основних факторів формування суспільно-політичних відносин, розкриття значення обміну інформацією між індивідами та групами у межах суспільно – політичних відносин та визначення ролі інформації в суспільно-політичних процесах.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність розв'язання наступних завдань:

- розкрити теоретико–методологічні засади дослідження суспільно – політичних відносин;
- визначити сутність інформації;
- проаналізувати місце і роль інформації у суспільно – політичних відносинах;
- розкрити, яким чином у суспільстві відбувається обмін інформацією;
- дослідити вплив політичних відносин на суспільство;
- дослідити суть політичного транзиту
- виокремити специфічні ознаки політичної конкуренції
- визначити види політичних конфліктів

Об'єктом магістерської роботи є дослідження сутності суспільно – політичних відносин та обмін інформацією між групами та індивідами безпосередньо в межах суспільно – політичних відносин.

Предметом дослідження є обмін інформацією між групами та індивідами в межах суспільно – політичних відносин.

Методами дослідження відповідно до сформульованих мети, завдань і предмету дослідження вибрано загальнонаукові методи, які є найбільш інструментальними для дослідження даної теми.

Основними методами дослідження є застосування гносеологічного та критико-діалектичного підходів, що дало змогу сформулювати основні концептуальні засади сутності суспільно – політичних відносин, специфіку їх виникнення.

Для уточнення досліджуваних понять використано термінологічний та історичний методи. Аналіз аспектів виникнення суспільно – політичних

відносин був здійснений на основі застосування емпіричних методів аналізу документів, вторинного соціологічного аналізу.

При порівнянні різних науково-теоретичних підходів щодо розуміння суспільно-політичних відносин використано метод компаративістики.

Структура роботи визначена її змістом, метою та поставленими завданнями. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, кожен з яких містить по два підрозділи, висновків і списку використаної літератури. Загальний обсяг магістерської роботи – 73 сторінки.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИКО – МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУСПІЛЬНО – ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН

1.1. Суть і місце політичних відносин у суспільстві

Сам термін «відносини» можна визначити як стосунки, певні зв'язки, взаємини між ким-небудь. Їх можна розглядати не лише як загальну ознаку, але і визначити як: філософську категорію або науковий термін, що позначає будь-яке поняття, реальним корелятом якого є певне співвіднесення (зв'язок) двох і більше предметів. В соціології, психології, антропології – це зв'язок або взаємодія людей або спільнот між собою або характерна спрямованість їх дій (ставлення партії чи інших професійних груп).

Відносини можуть бути політичними, соціальними, міжнародними, дипломатичними та ін. Нас цікавлять саме політичні відносини.

Політичні відносини доцільно розглядати як першоджерело так званого зародження всіх політичних явищ і процесів. Якщо ж детально проаналізувати поняття політичних відносин, то можна дійти висновку, що це відносини між людьми з приводу виникнення, розвитку, функціонування, модернізації та трансформацій державної, політичної влади. Якщо простіше сказати, то політичні відносини це взаємозв'язки й взаємодії, які виникають між суб'єктами політики. Політичні відносини досягають стійкості за рахунок появи норм, які і регулюють взаємодії політичних суб'єктів між собою та із суспільством. Закріплюючись ці норми впливають на певні моделі поведінки людей, уже орієнтуючи їх на рольові очікування й вимоги, а не на конкретну особу. Політика виникає на такому етапі розвитку суспільства, коли розмаїття інтересів та породжувані ними конфлікти створюють загрозу суспільному в цілому [9, с.247]

Визначаючи взаємодію соціальних груп, особистостей, соціальних інститутів із приводу керування суспільством як політичні відносини [26, с. 29 – 33]. ми можемо їх розділити на три групи залежно від суб'єктного складу:

Перша група	відносини між класами, великими соціальними групами, націями й державами. Між класові, між групові, внутрішньокласові й міжнаціональні відносини становлять основу політичної системи й відбуваються у функціонуванні відповідних політичних організацій і їхніх взаємин.
Друга група	так названі вертикальні відносини, які складаються в процесі здійснення політичної влади, впливу вищих і місцевих органів керівництва й керування на соціально-економічні, політичні й культурні процеси.
Третя група	відносини, які складаються між політичними організаціями й установами.

Як соціальні та економічні відносини, політичні відносини відіграють надважливу роль в суспільстві, а саме характеризують тип суспільної організації, панування або співробітництва, взаємодії і політичної єдності, стосунки експлуатації і підкорення. Визначаючи зміст політичних відносин потрібно враховувати, що він (зміст) залежать від відносин між державою і суспільством, між владою і громадянами, класами, групами і верствами суспільства. Також на них впливає соціально-політична диференціація суспільства, взаємодії на рівні внутрішньогрупового, міжгрупового і міжіндивідуального спілкування. Як зазначає Дзюбко І.С., політичні відносини визначаються також ступенем розвитку суспільного процесу, рівнем його демократизації, політичними свободами, доступністю інформації і контактів, тобто також і матеріальними можливостями людини і особливо - рівнем політичної культури суспільства [16, с.3].

В межах політичної системи між соціальними суб'єктами виникають відносини, певні взаємодії через організаційні структури, які формуються і функціонують для реалізації політичних цілей і забезпечують функціонування політичної системи як єдиного цілого. Політичні відносини виявляють себе на рівні політичних структур та поєднують ці структури у вертикальних та горизонтальних взаємодіях.

Зв'язки, взаємодія людей шляхом обміну продуктами діяльності і самою діяльністю – усі ці чинники визначають зміст будь-якого виду суспільних відносин. А потреби й інтереси, що проявляються у різноманітній діяльності є способом існування суспільних відносин.

Політичні відносини — це різноманітні, зумовлені соціально-економічним і культурним рівнем суспільства взаємозв'язки і взаємодії, що виникають між соціальними спільнотами й індивідами, створеними ними політичними інституціями й організаціями з питань втілення політичних інтересів і політичних потреб у сфері завоювання, формування і функціонування політичної влади.

Політичні відносини сучасного суспільства різноманітні, їх можна класифікувати на основі трьох підстав:

За видом взаємозалежних суб'єктів	відносини між активістами партії, відносини між партіями, відносини між інститутами, відносини між суспільно-політичними організаціями, міждержавні відносини й т.п.
За предметом відносин	відносини влади, відносини політичного керування, відносини політичного лідерства й т.п.
За характером відносин	відносини співробітництва, конфліктні відносини.

Політичне життя, зміни його загального тону впливає на інтенсивність у політичних відносинах і може призводити як до їх активізації, так і до спаду, до більш сталих виявів або до нестабільних форм. В залежності від реакції влади і суспільства на певні кризові явища, політичні відносини можуть проявлятися і розвиватися у активній, інтенсивній формі, наприклад революційних дій, або навпаки замирати, затухати, переходити у більш латентні форми, як то введення надзвичайного становища наприклад.

Розглядаючи структуру політичних відносин розрізняють:

політичні відносини	конфлікти
	компромісні відносини
	консенсусні (узгоджувальні) відносини

Відносини основані на взаєморозумінні і одностайності сторін – це всі політичні відносини, які можемо охарактеризувати як договірний тип. Політичні організації суспільства, які побудовані і функціонують на договірному принципі є однією з універсальних, загальних форм політичних взаємодій. Теоретичне оформлення договірної практика одержала в концепції договірних відносин між державою і суспільства . Серед представників договірної теорії першою була висунута Томасом Гоббсом. Відомий французький філософ Жан-Жака Руссо також сформулював відому концепцію суспільного договору [30, с.188]. Основні ідеї цієї теорії - про політичні відносини суспільства і державної влади, про договірну природу політичних відносин, що закріплені тоді конституційними документами ряду країн, зокрема в таких сучасних демократичних державах як США, Франція.

Політичні відносини можемо розглянути в їх особливій формі як відносини організаційної та регулятивно-контрольної системи суспільства з іншими політичними організаційно-регулятивними системами, такими як ідеологічна, економічна, правова, етична. Між ними існують відносини

координації, організації, які забезпечують синхронізацію дій у цих системах з боку політики, через визначення загальних цілей та завдань.

Відповідно відносини, які виникають у таких систем, це не лише відносини співробітництва, компромісу, а і зовсім іншого виміру, такі як опозиційні чи конфліктні взаємодії. Відносини між політикою та іншими системами, що формують суспільство, утворюють нові, суміжні або складні форми політичних відносин, що складаються в сфері економічній, культурній, соціальній та ін. [12, с.7].

Відносини між політикою та іншими системами і сферами суспільства визначаються рядом загальних закономірностей:

- існують допустимі межі, які визначають поле дії політичних відносин і за якими виникають напружені конфлікти між сторонами відносин. Конфлікти шкодять відносинам загалом, або певній стороні чи навіть усім учасникам (наприклад, це може бути спад економічного зростання в результаті ручного керування економічними процесами - використання командно-адміністративних способів управління, великої кількості підприємств державної форми власності);
- взаємопов'язаність у відносинах, наявність декількох напрямків, що їх визначають. Це знаходить вияв в формуванні взаємовідносин між парними формами: політичної економії і економічної політики, культурної політики і політичної культури та ін.
- політичні двосторонні відносини детермінуються, не лише самими системами, але й усією сукупністю відносин у суміжних сферах, які можуть мати у певних ситуаціях визначальний вплив.
- політична практика, політичні відносини суттєво відрізняються від політичної теорії, яка часто спрощує їх суть, зміст, форми, способи реалізації.
- політичні відносини не лише зближують, консолідують сторони цих відносин, але й розмежовують, поділяють їх. Такими сторонами можуть стати правлячі суб'єкти та опозиційні сили, політичні партії різного ідеологічного спрямування, політичні сили з різними способами та методами політичної

боротьби, з різною стратегією та тактикою політичного розвитку чи політичної трансформації. Чинники такої диференціації є найрізноманітніші [11, с.72].

Актори політичних відносин взаємодіють між собою в просторі й у часі, і такі взаємовідносини можемо розглянути як сукупність політичних процесів. Процес – це певна послідовність конкретних взаємозалежних подій, кроків, що ведуть до того чи іншого результату.

У найбільш загальному тлумаченні політичний процес можемо розглянути як перехід від одного політичного явища, стану до іншого за певний час. Усі політичні процеси загалом поділяють на базові та периферійні, де саме базовий політичний процес визначає стан функціонування усієї політичної системи і певним чином визначає специфіку всіх суспільних подій. Базовий політичний процес (до нього відносимо демократизацію, парламентську або урядову кризу) є джерелом політичних процесів різного рівня та визначає зміст політичного життя суспільства.

У самому політичному процесі міститься велика ймовірність непередбачених чинників, які змінюють відносини між складовими частинами процесу, викривляють його напрям в політичному просторі, змінюють число акторів, їх активність, порушують прямі й зворотні зв'язки із навколишнім середовищем, впливають на терміни завершення процесу, а також впливають на остаточні результати. У будь якій системі одночасно здійснюються творчі й руйнівні процеси, які впливають та визначають загалом рух суспільства поєднуючи, переплітаючи сили, волю, бажання та інтереси багатьох суб'єктів. В залежності від домінування в суспільстві на певному етапі, наприклад руйнівних, деструктивних процесів, може так чи інакше призведе до наростання кризових явищ, які при непрофесійному чи неефективному управлінні можуть переростати у системної кризи, шлях виходу з якої буде дуже складним та довгим.

Якщо йдеться про суспільні відносини, то варто проаналізувати те, коли і з приводу чого вони виникають, які причини цьому слугують. Це ж стосується аналізу політичних відносин як одного з видів суспільних відносин.

Отож, перш ніж заглибитися в значення форм політичних відносин, та функцій, які вони виконують, варто звернути увагу на такий чинник, як суспільні відносини, що відіграють не менш важливу роль. Суспільні відносини — це різноманітні відносини, що виникають між народами, націями, соціальними групами, а також всередині них у процесі політичної, економічної, соціальної, культурної життєдіяльності. Окремі індивіди вступають у суспільні відносини як члени спільнот.

В результаті діяльності й спілкування людей складаються суспільні відносини. Так в залежності від конкретної сфери, її характеристик між особами формуються певного виду відносини змістом яких є зв'язки, взаємодія людей шляхом обміну продуктами діяльності і самою діяльністю [37, с.1].

На основі спільних потреб та інтересів виникають суспільні відносини, вони усі взаємопов'язані та у різних видах діяльності виявляються. Суспільні відносини формують певну систему, в якій політичні відносини займають особливе місце.

1.2. Основні форми і функції суспільно - політичних відносин

Через розкриття суті політичних відносин, їх форм, ролі та значення у суспільстві та політичній системі зможемо розкрити вектор, протікання та можливі наслідки політичних процесів.

Вище ми зазначали, що політичні відносини тісно взаємопов'язані із суспільними відносинами, однак варто не забувати, що політичні відносини у системі суспільних відносин мають свою специфіку, свої особливості. До таких особливостей відносимо: їх різноманітність надзвичайно велика; вони визначаються перш за все економічними відносинами, а також культурним рівнем суспільства; вони формуються на основі політичних інтересів і політичних потреб; реалізуються вони у сфері державного і політичного управління та керівництва, які безпосередньо пов'язані з завоюванням і функціонування політичної влади; мають визначальний вплив на усі інші види

суспільних відносин; мають прямий або непрямий вплив на усю систему соціального буття; охоплюють великі маси людей, різноманітні соціальні групи та створені для реалізації їх інтересів організації; мають визначальний вплив на забезпечення соціальної стабільності, на функціонування всіх структур політичної системи суспільства, забезпечуючи її цілісність. Але не лише політичні відносини мають вплив на всю систему суспільних відносин, а і зазнають також зворотного впливу з боку останніх.

Формуватись як демократичні політичні відносини можуть у тому випадку, коли мають під собою добре розвинені економічні відносини. Виходячи з різних теоретичних підходів по різному розглядається цей процес. З позицій формаційного підходу, який превалював у радянській науці про суспільство як марксистсько-ленінський, розвиток політичного процесу пов'язаний зі зміною і вдосконаленням політичних відносин. В межах економічної теорії був розроблений ще один підхід – цивілізаційний, який дозволив дещо ґрунтовніше підійти до аналізу функціонування суспільства та політичних процесів. Укорінення демократичних політичних відносин розглядається також через розгортання політичної революції, через розгортання соціально-політичних рухів як необхідної умови консолідації суспільства [31, с.7]. Тому політичні рухи визначаються як спосіб існування політичних відносин, як спосіб демократизації суспільства і політичної системи. Політичні рухи як суспільна діяльність спрямовані на реалізацію політичних інтересів, потреб і приведення у відповідність з ними політичних відносин. У процесі приходу до влади, соціальні класи втрачають свій демократичний потенціал і таким чином політичні відносини трансформуються у відносини суб'єктно об'єктного характеру, тобто відносини панування і підпорядкування. Це співпадає з процесом формування нового прогресивного класу, який формує і реалізує нову сукупність суспільно-політичних інтересів. Політичний процес можемо розглядати як постійну зміну, яка засвідчує, що на кожному наступному циклі цього процесу політичні відносини охоплюють усе більшу масу людей. В результаті чого ці громадяни дедалі більше починають реалізувати себе у якості особистостей. Таким чином політичні відносини в

ході розростання загальнополітичних рухів усе більше демократизуються. Демократизація політичних відносин при переході від однієї стадії до іншої виступає як загально-соціологічний закон.

В результаті цього соціалізм, який ніби то був побудований у радянському союзі та країнах соціалістичного табору, порушуючи саме цей загально-соціологічний закон, не зміг бути реально втіленим у політичну практику. Усі революційні зміни, що передували соціалізму, вибудовували такий тип нових політичних відносин, які формуються на базі старого суспільно-економічного укладу. Тобто економічні відносини, що визріли, надавали стійкості новим владним відносинам і пов'язаним з ними іншим політичним відносинам. Тому нова форма політичної влади, яка репрезентувала себе як влада пролетарська, не спроможна була мати міцні соціально-економічні відносини, що не давало можливості досягнути економічну стабільність у системі. А без стабільності система не могла існувати, тому замість економічних детермінант використовувались адміністративні методи управління, основою яких стали адміністративно-політичні відносини. Чим нижчим був рівень економічної основи переходу до соціалізму, чим повільніше розвивались економічні відносини, тим довшим був процес утвердження нових політичних відносин, у тому числі і відносин влади. Абсолютизація політичних відносин, заснованих на адміністративних методах, означала розуміння їх як єдино можливих. Це, в свою чергу, стримувало розвиток економічних зв'язків, заснованих на праві, свободі, самоорганізації, ефективності. В результаті ми стали свідками руху до соціального глухого кута, відходу від "осі" загальнолюдського прогресу [52, с.1].

Таким чином, політичні відносини можуть стати джерелом прогресу у загальному процесі суспільного розвитку, або навпаки гальмувати його, а іноді навіть стати фактором регресу. Володіючи владою реакційна соціальна група буде реалізовувати інтереси, які найчастіше суперечитимуть потребам розвитку. Відповідно і політичні відносини, на формування яких вона має визначальний вплив, будуть гальмувати політичний процес або торуватимуть шлях до занепаду. Це можуть бути такі регресивні чинники як потрапляння під

країни під зовнішнє управління, або поразка внаслідок неефективної політики у міжнародному векторі, або неправильно сформульована стратегія розвитку держави. Розвиток політичних відносин залежить також від рівня політичної культури, яка впливає на вибір способів їх реалізації виходячи із політичних традицій, політичних цінностей, політичних знань, ідеалів і навіть політичних стереотипів і міфів.

Історичний досвід показав, що політичні відносини є різноманітними за своїм характером, їх можна класифікувати за окремими принципами [2, с.3].

Типологія політичних відносин виглядає приблизно так:

- 1) за характером соціальних суб'єктів — міжнародні; міжнаціональні; між соціальними групами; між особами (індивідами, лідерами);
- 2) за організацією соціальних суб'єктів політики — міждержавні; міжпартійні; між громадськими об'єднаннями; державно-партійні; між державою і громадськими об'єднаннями; між партіями і громадськими об'єднаннями;
- 3) за характером відносин між суб'єктом і об'єктом політики — відносини панування; підкорення;
- 4) за характером упорядкованості — координаційні; субординаційні;
- 5) за характером різних сфер політичної влади — законодавчі, управлінські, судові;
- 6) за характером тривалості — сталі, тривало існуючі політичні відносини, що виражають докорінні особливості даної політичної влади; рухомі, динамічні, що відображають зміну співвідношення соціально-політичних сил у процесі повсякденної політичної життєдіяльності суспільства;
- 7) між світовими політичними структурами - міжурядові, сформовані національними урядами; неурядові організації, що складаються з національних організацій та асоціацій; транснаціональні організації, які створюються індивідами;
- 8) за територіальною спрямованістю — у масштабах політичної системи однієї країни; у глобальному масштабі між політичними системами різних країн;
- 9) за механізмом формування і прояву — стихійні; свідомі [51, с.1].

Також політичні відносини класифікують:

1. за рівнями влади: - вертикальні (наприклад, сільська рада — районна рада — обласна рада — Верховна Рада); - горизонтальні (президент — Конституційний Суд — парламент);
2. за політичною силою суб'єктів політики: - симетричні (наприклад, Україна — Польща); - асиметричні (Україна — Росія, громадянин — держава);
3. за характером і рівнем співпраці: - консенсусні; - компромісні; - конфліктні та ін.

Вказані форми політичних відносин служать зовнішнім виразом їх змісту і завдяки цьому ми можемо розкрити систему політичних відносин, їх будову, трансформацію. Розвиток форм політичних відносин, їхня різноманітність, багатство свідчать про складність політичного життя [5, с. 1]. Це говорить про те, що складність політичного життя впливає і на процес урізноманітнення політичних відносин і на ускладнення їх якісного стану. Чим складніше, чим більш розвинене суспільство, тим більше форм політичних відносин у ньому формується. Серед найбільш поширених форми політичних відносин виділяють наступні.

Політична позиція — порівняно стійка сукупність взаємодій та взаємозв'язків політичних суб'єктів, що формує спосіб їхньої спільної діяльності [37, с.1]. Політична позиція є тією формою політичних відносин в основі якої лежить політичний інтерес суб'єкта політики, який визначає його взаємовідносини з іншими суб'єктами політичного процесу. Через політичну позицію можемо проаналізувати як суб'єкти політики, які займають у ієрархії влади різне становище, реалізують свої політичні ролі, впливають один на одного та на політику загалом. Виявляється політична позиція у несхожих, неоднакових, відмінних політичних цілях, завданнях, політичних ідеалах, політичних цінностях, політичній культурі та політичній поведінці, а закріплюється у політичних документах, законах, указах.

Політичне співробітництво — форма політичних відносин, що відображає спільні дії суб'єктів політики, які не суперечать цілям кожного з них [39, с.1].

Завдяки політичному співробітництву забезпечується політична стабільність, знімаються протиріччя між різними політичними позиціями, формуються взаємовигідні умови для суб'єктів політичної діяльності, зменшується гострота політичного протистояння між політичними акторами. Базується політичне співробітництво на основі високої компетентності суб'єктів політики, завдяки розвитку демократичної політичної культури.

Політичний компроміс може розглядатись як одна з форм політичного співробітництва.

Політичний компроміс є формою політичних відносин, за якої розв'язання конфлікту і досягнення на цій основі угоди відбуваються взаємними поступками сторін [29, с.181].

У політичній практиці досягнути політичного компромісу можна за умови, якщо суб'єкти політичної діяльності чітко розуміють об'єкт, предмет політичних розбіжностей, на розв'язання яких спрямовують свої зусилля, усвідомлюють поступки і знають до якої межі можна поступатись, з'ясовують на яких умовах можуть бути укладені угоди про політичний компроміс. Саме тому політичні компроміси досягаються як правило лише мирними діями.

Не виключені у політиці ситуації, які зачіпають основи основ функціонування двох гравців або одного з них. Тоді політичні відносини набувають безкомпромісного характеру і потребують вирішення зовсім іншими засобами, серед яких досить радикальні.

Не тільки політичний компроміс, але і політична конкуренція є формою політичного співробітництва.

Політична конкуренція – це форма політичних відносин, суть яких полягає у протиборстві соціальних груп, політичних діячів, окремих особистостей чи політичних організацій за реалізацію своїх інтересів у сфері політичній.

Політичний компроміс і політична конкуренція пов'язані узгодженням, з'ясуванням, утвердженням, близькістю політичних завдань і цілей. Цьому підкорена така форма політичних відносин, як політична консолідація.

Політична консолідація - це форма політичних відносин, в основі якої лежать об'єднанні дії та зусилля суб'єктів політики, що направлені на досягнення спільних цілей і побудовані на базі схвалених усіма сторонами принципів взаємовідносин.

До проявів політичної консолідації можемо віднести об'єднання демократичних сил у подоланні наслідків кризи, або спільні дії проти деструктивних політичних угруповань. Консолідуватись можуть не лише демократичні сили, але й антидемократичні, реакційні, для реалізації своїх інтересів за допомогою радикальних, антиконституційних методів.

Політична консолідація можлива за умови, коли відносини між суб'єктами політики формуються на підставі розвинених політичних потреб, коли відмовляються від реалізації певних корпоративних інтересів, коли є потреба у нарощуванні нових політичних зв'язків, коли зароджуються нові політичні об'єднання з метою входження у політичну систему і активізації своєї політичної діяльності, при формуванні актуальних політичних стратегій, при втраті контролю за політичною ситуацією, при потребі налагодження ефективного функціонування політичної системи та забезпечення стабільності в усіх сферах суспільного буття.

Політичний конфлікт — це форма політичних відносин, для якої є характерним відкрите протиставлення політичних інтересів, політичних ідеалів, політичних цінностей, зіткнення соціально-політичних сил, які мають несумісні цілі та завдання перш за все у політико-владній та економічній сфері.

Серед множини існуючих – економічних, ідеологічних, класових, між групових та інших конфліктів, політичний можемо розглядати як один із них. Досліджуючи конфлікти сучасна конфліктологія визначає причини їх виникнення, процес перебігу, силу, глибину протиріч закладених у них, способи і методи розв'язання та варіанти завершення.

Виходячи з того, що конфлікти — це явище універсальне, саме у суспільствах перехідного типу їх частота і гострота, масштабність, широта охоплення зростають в рази [44, с.44]. В основі цього лежить багато причин, серед яких найвагоміші — це перш за все відсутність навичок цивілізованого

вирішення проблем, які постійно виникають. Також серед причин виділяють недостатню кількість відпрацьованих механізмів оволодіння процесами зародження та протікання конфліктів, недосконалих владних інститутів, несвоєчасне розуміння або загалом дефіцит будь-якої інформації про наближення конфлікту та ін. За таких обставин великого значення набувають попереджувальні дії щодо недопущення виникнення конфліктів, це можуть знані у політичній практиці превентивна дипломатія; запобіжні гуманітарні кроки, наприклад ті, що пов'язані з потоками біженців у прикордонних районах або місцях з нестабільною обстановкою; профілактичне розгортання військового контингенту.

Конфлікти, від яких суб'єкти не вміють ухилятися порушують стабільність політичної системи, негативно впливають на функціонування усіх елементів соціального життя.

Серед основних причин назрівання конфліктів може бути не просто лише суперечливість інтересів різних соціальних груп, а й неосягнення суб'єктами політики своїх довгострокових інтересів, наявність завищених очікувань у політичних лідерів, груповий егоцентризм. Конфліктну ситуацію у відносинах між сторонами конфлікту, що складається, спричинює політичне напруження.

Політичне напруження — це особливий стан політичного життя, що характеризується втратою довіри до влади, зростанням незадоволеності реальним станом життя, накопиченням агресивності серед окремих груп і верств населення, нагромадженням стресових ситуацій, втрачанням керованості поведінкою людей.

Інтенсифікувати політичне напруження здатні економічні, соціальні процеси, катаклізми й лихоліття, активність фанатичних угруповань, дезорієнтація інститутів влади та ін. Розгортання конфлікту дає велику кількість традиційних форм поведінки конфліктуючим сторонам, серед яких найбільш розповсюджені компроміс, відхід, капітуляція, перемовини. Найбільш оптимальною формою розв'язання політичного конфлікту [21, с. 613-619] є підтвердження усіма сторонами прав та інтересів супротивника, а не лише

концентрація увагу на своїх потребах та цілях. Лише за таких умов можна забезпечити сторонам однакові можливості, за яких усі залишаться з вигодою.

Поняття політичного конфлікту не тотожне поняттю проблемна ситуація, так як характерною ознакою конфлікту завжди є несумісність інтересів або цілей, а для проблемної ситуації суттєвою рисою є зв'язок з технологією розв'язання політичних завдань, трудностей у політичних процесах.

Ще однією з форм політичних відносин суб'єктів політики є політична боротьба.

Політична боротьба – це форма політичних відносин між суб'єктами політики, націлених на здобуття незламних позицій у системі владарювання, впливу на владу шляхом реалізації своєї політичної волі.

Наріжним каменем політичної боротьби є найрізноманітніші інтереси суб'єктів політики (соціальних спільнот, окремих осіб), які хочуть їх реалізувати. Натомість влада, уся сукупність політичних та державних інститутів є об'єктом політичної боротьби.

Політична боротьба як форма політичних відносин може по різному виявлятися і мати різну інтенсивність та напруження. Більш помірковано реалізуються такі форми відносин, як міжфракційна парламентська боротьба, ідеологічне протистояння між політичними силами, відносини між партіями і та іншими організаціями. Використання насильницьких методів розв'язання політичних питань, застосування зброї, відкриті насильницькі дії між опонентами можемо віднести до гострих форм політичної боротьби.

На застосування тих чи інших форми політичних відносин вагомий вплив має рівень політичної культури політичних акторів.

У процесі політичних відносин різноманітні суспільні малі і великі групи, формують різні організаційні структури з допомогою яких можуть агрегувати свої інтереси, артикулювати їх та реалізувати через функціонування цих структур. Взаємодіючи між собою ці організаційні структури впливають як на процес формування політичної системи, так і на її стабільність або, навпаки, нестійкість. У цій системі політичні відносини виконують роль зв'язку. Ця роль

розкривається у соціальних функціях політичних відносин як порівняно самостійного структурного елемента даної політичної системи [19].

Визначальними серед них є такі:

Об'єднувальна функція висвітлює, як політичні відносини дозволяють направляти волю суб'єктів політичної діяльності. Воля суб'єктів втілюється у політичній боротьбі, яка передбачає взаємозв'язок різних політичних акторів з метою реалізації накреслених завдань та цілей. Ці завдання лежать в основі консолідації політичних сторін та формування певного типу і відповідної якості політичних відносин. Таким чином, об'єднувальна функція поєднує у цілісну політичну систему суб'єкти влади у їх організаційних вимірах, політичні відносини з відповідними політичними нормами і політичною культурою.

Координаційна функція робить акцент на формах координації (горизонтальної та вертикальної) політичної діяльності та намагань між політичними організаціями. Координація вертикальних політичних відносин узгоджує дії органів держави, політичних партій та громадсько-політичних об'єднань, натомість взаємозв'язки між державними, партійними і громадськими організаціями характеризує горизонтальна координація. Як і об'єднувальна функція, так і функція координації направлена на підтримування політичної системи у цілісному стані та перешкоджає наростанню деструктивних процесів.

Функція соціально-політичного творення. Високий рівень розвитку політичних відносин може формуватися і функціонувати за умови, що політична система досягла відповідного рівня. Саме за таких умов розвинена політична система посилює, поглиблює, збагачує прогресивним сенсом усі політичні відносини, сприяє модифікації організаційних структур. Тоді як відсутність якісних змін, гальмування, зменшення активності або її припинення характеризують політичні відносини як застійні, що призводить до наростання негативних тенденцій у політичній системі та в подальшому до її розпаду.

Діяльна функція. Політичні відносини, функціонуючи, забезпечують існування політичної системи у стані життєдіяльності. Розвиток політичних відносин, різноманітність їхніх форм є виразом активності політичної

діяльності в суспільстві, впливу її на інші види діяльності, входження у світовий політичний порядок [36, с.1].

Отже, політичні відносини можна характеризувати як взаємодію соціальних груп, особистостей, соціальних інститутів із приводу управління суспільством. Політичні відносини можна розглядати як стійкі взаємозв'язки й взаємодії суб'єктів політики. Інтенсивність у політичних відносинах змінюється в залежності від пертурбацій у системі життєдіяльності політичного буття. Вони можуть також бути і нестабільними, можуть або відігравати прогресивну роль, бути джерелом суспільного розвитку, або можуть відігравати роль гальма, перешкодою, перепорою у розвитку, або навіть початком регресу.

Щодо форм політичних відносин, то зокрема можемо виділити наступні: політична позиція, політичне співробітництво, політичний компроміс, конкуренція в політиці, політична консолідація, політичний конфлікт, політичне напруження та політична боротьба. На основі цих форм в подальшому ми зможемо охарактеризувати обмін інформацією між індивідами та групами на основі суспільно – політичних взаємодій.

РОЗДІЛ II

МІЖІНДИВІДУАЛЬНИЙ ТА МІЖГРУПОВИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ОБМІН У СУСПІЛЬНО – ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИНАХ

2.1. Суть інформації та її основні форми вияву на різні рівнях

Перш ніж розглядати форми вияву інформації в першу чергу варто визначити, що ж таке інформація та яка її роль у житті суспільства і кожного з членів суспільства. Отже, інформація - будь-які відомості та дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [13, с.1].

Сьогодні інформація набуває ознак реального і необхідного соціального ресурсу, без якого громадянам важко адаптуватися до нових, часто несприятливих умов життя, знаходити необхідні механізми для того, щоб постійно пристосуватися до наростаючих змін, сформувати нові поведінкові моделі, що відповідають ситуації. Без інформації як ресурсу розвиток усіх суспільних сфер в сучасному світі не можливий, тому серед основних цивілізаційних вартостей інформація має переважаючий статус.

У системі цінностей інформація займає важливе місце тому, що сприяє реалізації поставлених цілей. Одна і та ж інформація має різну цінність, якщо її розглядати з точки зору використання різних цілей.

Трактування інформації можна розглядати з багатьох сторін. З однієї - це природно, бо можна по-різному використовувати інформацію, з іншого — не можна, на наш погляд, погодитися з тією точкою зору, що "немає і... не може бути єдиного визначення поняття "інформація" [23, с.108]. Попри всі особливості розгляду, головні, принципові підходи залишаються ті самі, і, таким чином, явище інформації залишається принципово те саме, різними є тільки теоретичні підходи його аналізу.

В науковій літературі виділяють два підходи до природи інформації — атрибутивний і функціональний. Розглядаючи атрибутивний підхід варто підкреслити, що інформація розглядається як об'єктивна властивість усіх

матеріальних об'єкті, тобто вона є атрибутом будь якої матерії. Прихильники функціонального вважають, що інформація є умовою і результатом спрямованої дії і саме тому може виникати лише на соціально-свідомому рівні. Ніхто не заперечуватиме, що інформація, якою обмінюються члени суспільства, обов'язково пов'язана з відбиттям реальності. При цьому слід підкреслити різницю у ставленні до пошуку та обробки інформації людини та машини.

Н. Вінер вважав, що "інформація — це позначення змісту, який надходить з зовнішнього світу в процесі нашого пристосування до нього і пристосування до нього наших почуттів" [6, с. 1].

Ф.Махлуп систематизував поняття інформації і визначив її як:

- 1) інформація — це процес передачі знань, сигналу чи повідомлення;
- 2) інформацією є поточні дані про перемінні величини в тій чи іншій галузі діяльності, систематизовані відомості щодо основних причинних зв'язків, котрі містяться у знанні як понятті більш загального класу, по відношенню до якого інформація є підлеглою;
- 3) інформація є знання, які передані кимось іншим чи набуті шляхом власного дослідження чи вивчення;
- 4) інформація є знання про якусь особу, подію, випадок чи щось подібне [25, с. 36-37].

З наведених визначень В. З. Коган виокремив наступні спільні чотири компоненти, а саме, що це - процес пізнання будь чого, як трансляція певного повідомлення; - це транслятор інформації; - це одержувач інформації; - власне інформація [22, с. 18].

Можна зазначити, що інформація — це знання, яке проходить шлях від джерела до одержувача інформаційного повідомлення.

Важливим питанням є дослідження взаємозв'язку та взаємовпливу між самою інформацією і тією ситуацією, яка її породжує. Будь що у світі живої чи неживої природи може стати потенційною інформацією, але реальною вона стає з того моменту, коли надійшла до людей і стала для них знаннями. Тут можна погодитися з Ю. І. Черняком, який зазначає: "інформація — це не річ, це

й не атрибут речей чи явищ. Говорити про інформацію, яка міститься в якомусь економічному документі, який розглядається сам по собі, так само безпідставно, як і про інформацію, яка міститься в якійсь картині, на яку ніхто не дивиться. Правомірно користуватися поняттям інформації тільки у тому випадку, коли ми маємо справу з системою: більше того, інформація є невід'ємною частиною цієї системи" [45, с. 21].

Як наголошує К. Шеннон, людина отримує тим більший об'єм інформації, чим меншою її кількістю з того чи іншого питання вона володіє [49, с.829]. Мова не йде про те, що якщо повідомлення не містить нової для споживача інформації, то воно не є інформацією. Його інформаційний характер відтворюється завдяки тому, що метою є донесення саме інформації.

Тому варто звернутись до моделей прийому інформації, а саме статичної моделі, що була запропонована К. Шенноном і яка суттєво відрізняється із семантичною моделлю прийому інформації. Ю. А. Шрейдер, який досліджував проблеми машинного перекладу зазначив, що формальна модель, яка дозволяє описувати процес семантичного аналізу текстів, має містити опис тезауруса — уявлення деякого спостерігача про зовнішній світ. Сам процес змістового сприйняття тексту тут сприймається як зміна тезауруса під впливом данного тексту [50, с.210].

Отже, суть статичної моделі зводиться до того, що чим менше особа знає до моменту одержання інформації, тим більше отримує після її надходження. Натомість семантична модель вкладається у наступну формулу - щоб знати, треба отримати інформацію та зрозуміти її, а щоб зрозуміти, потрібно знати. З цього виходить, що статична модель більше характеризує стан технічних систем, семантична модель — відповідає стану соціальних систем.

В.Бельфор характеризує інформацію як зміст деякого повідомлення, отриманого по тим чи іншим каналам зв'язку, а саме знання, значення предметів, явищ, відносин і виділяє три джерела отримання цих знань: 1) генне джерело; 2) вироблення умовних рефлексів, набуття знань, навичок, умінь для життя у соціумі, якими людина користується все життя, постійно коригуючи

свої оцінки у зв'язку з новими обставинами; 3) реалізація ексклюзивної властивості самої інформації народжувати нову інформацію, яка розуміється через внутрішню роботу індивідуального інтелекту [4, с.331].

Серед особливих ознак інформації виділяють її універсальність, загальнодоступність, безмірність, відкритість. Якщо інформацію розглядати як світогляд і глибоку сутнісну основу світу, вона виражає не контрпропозицію матеріального та ідеального, а підкреслює їх єдність, що повинно виражатися і в принципово нових суспільних формах, як новий засіб комунікації, який не є однопорядковим поняттям.

Суб'єктами інформаційних відносин можуть виступати фізичні особи, юридичні особи; об'єднання громадян; суб'єкти владних повноважень. Натомість об'єктом інформаційних відносин є інформація [14, с.1].

За змістом інформація поділяється на такі види:

- інформація про фізичну особу;
- інформація довідково-енциклопедичного характеру;
- інформація про стан довкілля (екологічна інформація);
- інформація про товар (роботу, послугу);
- науково-технічна інформація;
- податкова інформація;
- правова інформація;
- статистична інформація;
- соціологічна інформація;
- інші види інформації [15, с.1].

Отже, ми можемо зазначити, що інформація - це сукупність відомостей про будь – які об'єкти, явища, процеси.

Що ж до форм з допомогою яких відбувається подання інформації, в науковій літературі виділяють такі як символну, текстову та графічну.

Символьна форма ґрунтується на використанні символів — літер, цифр, знаків і т. д., використовується лише для сповіщення про різноманітні події так як є найпростішою з форм.

Текстова форма подання інформації також використовує символи — літери, цифри, математичні знаки, але інформацію несуть не лише ці символи, а й те, як вони сполучені між собою, яка черговість їх виникнення. Саме через взаємозв'язки символів та їх прояв у людській мові текстова інформація, хоча є більш складною ніж символна, однак дуже зручна і люди нею повсякчас користуються у житті.

Графічна форма подання інформації серед перерахованих є найбільш складною і до неї відносять фотографії, креслення, схеми, малюнки. Ця форма у сучасному соціальному і політичному житті відіграє величезну роль, а також вміщує якнайбільшу кількість інформації. Для збереження і транслявання інформації потрібні певні матеріальні об'єкти, яких у сучасних суспільствах є величезна і постійно зростаюча кількість.

Представники соціології визначаючи зміст інформації розуміють під нею певне повідомлення (текст), що містить ті чи інші відомості (нові знання) про ті чи інші події, явища, процеси (предмет) [24, с. 21].

Варто наголосити, що ефективне функціонування та розвиток будь якого суспільства сьогодні залежить не тільки від необхідної кількості, але й відповідної якості інформації. Також мова має йти про те, що інформаційна взаємодія між різноманітними соціальними групами – це найважливіша форма соціальної взаємодії, бо від цього залежить суспільні, політичні, економічні трансформації. Інформаційний чинник в останні роки спричинив революційні зміни. Зараз увесь світ включений в єдину інформаційну систему, причому вона працює фактично в режимі реального часу. Інформація для людства є не тільки умовою, але й стимулом до дії, дезінформація та інформаційний хаос викликають почуття невпевненості і безсилля. Велику роль у самопочутті суспільства відіграє також міра задоволення потреби в інформації. У нездоровому суспільстві, як правило, є почуття інформаційного голоду.

Інформація — це знання, але не все знання, яке має людство, а тільки та його частина, яка використовується для орієнтації, для активної дії, для управління" [3, с.238]. Тими знаннями, якими люди не послуговуються, до яких не доросли, не в стані їх досягнути не вважаються інформацією.

Для характеристики інформації В. З. Коган, виходячи з евристичного підходу, виділяв наступні її ознаки: широта інформаційного охоплення, часові виміри, спрямування інформації, емоційне забарвлення інформації, спосіб продукування, мета продукування. Тому зупинимось на кожній з виділених ознак.

Широта інформаційного охоплення може бути від вузького кола, міжособистісного до найширшого, глобального.

Часові виміри інформації можуть бути як однократними, так з неозначеними часовими рамками.

Спрямування інформації може відбуватися у двох напрямках - горизонтальному, тобто на одному соціальному рівні та вертикальному, коли на різних, ієрархічних рівнях.

Емоційно забарвлена інформація може носити наказовий характер, коли характеризуються ієрархічні відносини і інформація надходить з керівного центру до низових структур та умовний характер, коли розглядаються перш за все відносини на горизонтальному рівні.

Загалом, у житті людства без інформації не відбувається ні один процес. Сучасні науковці вважають, що інформація за своїм об'ємом і вагомістю є продуктом, який на рівні з іншими впливає на стан усіх систем. Тому від цього ресурсу-продукту, його кількості, якості, впорядкованості залежить спосіб прийняття рішень для вирішення певної проблеми. Таким чином, інформація це той первинний продукт, в процесі переробки якого можемо отримати інші продукти. Вчені вважають, що саме перетворення інформації є першим промисловим циклом і процес продукування інформації торкається суспільства загалом. Можемо погодитися з Б. І. Шенкманом, який підкреслював, що духовна праця є виявом людської спільності і повинна розглядатися як одна із форм діяльності. Будь-яке відкриття є «безпосереднім результатом загальної праці і разом з тим передумова загальної праці» [48, с.117-122]. У цьому сенсі варто зробити акцент на таку важливу обставину, що постійно зростає виробництво інформації і це є закономірним процесом, який потрібно і сприймати належним чином. Питання в іншому – у процесі споживання

інформації, в якому особи не можуть сприйняти і тисячної її частки. Так як об'єм цього інформаційного потоку, який подається через найрізноманітнішими комунікативні каналами є настільки великим, що його потрібно упорядковувати, систематизувати, сортувати, групувати і робити це постійно.

Соціальна інформація нерозривно пов'язана з практичною діяльністю людини, тому можна виділити стільки типів її та різновидів, скільки є видів діяльності людини. Прикладами можуть служити політична, економічна, технологічна, вимірювальна, науково-технічна та інші види інформації.

Можливі різні класифікації за різними ознаками. Як приклад можна навести одну з класифікацій соціальної інформації, згідно з якою виділяються два основних класи — масова (загальна) і спеціальна (системна) інформація.

Масова інформація — соціальна інформація, адресована всім членам суспільства незалежно від їх становища і роду занять.

Спеціальна інформація адресована не всім членам суспільства, а певним соціальним групам (наприклад, ученим даного фаху, економістам, робітникам якоїсь професії і т. д.). Для сприйняття цієї інформації необхідний початковий запас спеціальних знань і володіння професійною мовою.

Особливе значення має така властивість інформації як ієрархічність. У будь-якому реальному процесі вибір варіанта доводиться робити декілька разів. Важливо також, що попередній вибір не зумовлює, як правило, наступний. Звідси випливає, що необхідно розрізняти рівні інформації. При цьому нижчий рівень є загальним для вищих рівнів, тобто він необхідний для реалізації інформації на вищих рівнях.

Отже, під інформацією ми розуміємо сукупність відомостей про будь-які об'єкти, явища, процеси для якої характерними особливостями є універсальність, загальнодоступність, необмеженість та відкритість.

2.2. Обмін інформацією між індивідами та групами як основа суспільно - політичних відносин

На основі проаналізованих форм політичних відносин можна визначити яким чином відбувається обмін інформацією на рівні суспільства та у політиці.

Суспільство і політика - це системи, які взаємодетермінують одна одну. Відповідно до цього, суспільно - політичні відносини - це система інтеракцій між суб'єктами політики та суспільством, яка існує на основі обміну інформацією між ними.

Розглядаючи політичну діяльність з інформаційно-комунікативного погляду, стосунки між політичними акторами в процесі їхньої боротьби за завоювання, утримання та використання влади, незалежно від того, який би вони характер не приймали, не можуть виявлятися по-іншому, як у формі інформаційного обміну, тобто комунікації, яка передбачає передачу від актора до актора тих чи інших смислових значень за допомогою мови, зображення, жестів, виразу обличчя та інших символічних форм, які сприймаються різними органами чуття. Таким чином, виникає можливість стверджувати, що політична діяльність має свій "комунікаційний вимір", або – більш точно – політична комунікація як особливий вид комунікації, який представляє собою інформаційний вплив політичних акторів один на одного та соціальне довкілля (суспільство), є атрибутом, невід'ємною частиною політичної діяльності.

При визначенні суті поняття комунікація науковці звертають увагу на різні аспекти, тому серед великої кількості трактувань зупинимось на наступних. Кулі Ч.Г. трактує комунікацію як механізм, за допомогою якого існують і розвиваються міжособистісні відносини. У Шрамма В. комунікація виступає інструментом, що дозволяє суспільству існувати. Гобан-Клас Т. вважає, що комунікація це акт, через який виражаються групові норми, здійснюється соціальний контроль, розподіляються ролі, координуються зусилля. Як зазначає Вердербер Р. - це транзакційний процес створення сенсу його користувачами на міжособистісному і громадському рівні. Більш універсальне визначення: «Комунікація – це процес спілкування між

індивідами, групами чи установами, метою якого є обмін думками, обмін знаннями, інформацією та ідеями. Це процес, що відбувається на різних рівнях, використовуючи різні засоби та дає специфічні ефекти».

У соціокомунікативному контексті комунікація - це соціально обумовлений процес передачі й сприйняття інформації в умовах міжособистісного й масового спілкування різними каналами за допомогою різноманітних комунікативних засобів (вербальних, невербальних тощо).

Поняття "комунікація" має три основні інтерпретації.

По-перше, це засіб зв'язку будь-яких об'єктів матеріального й духовного світу, тобто як певна структура.

По-друге, це спілкування, у процесі якого люди обмінюються інформацією.

По-третє, це передача й масовий обмін інформацією з метою впливу на суспільство і його складові компоненти.

Сьогодні комунікація є спілкуванням, передачею інформації від людини до людини, від однієї системи до іншої. Комунікація також позначає зв'язок, повідомлення, звістку, взаємодію, обмін інформацією в суспільстві, створення й поширення інформації, а також засіб зв'язку. Для відображення комунікацій, що здійснюються між соціальними суб'єктами з метою "виявлення загальних інтересів або спільних інтересів і досягнення взаєморозуміння", застосовують поняття "зв'язки з громадськістю" [35, с.19].

Комунікативний процес - це взаємодія між різними суб'єктами комунікації, за якого здійснюється обмін інформацією. Комунікативний процес включає динамічну зміну етапів формування, передачі, прийому, розшифровки і використання інформації в обох напрямках при взаємодії комунікантів. [28, с.39].

Комунікативний процес - це процес передачі інформації від однієї людини до іншої або між групами людей по різних каналах і за допомогою різних комунікативних засобів (вербальних, невербальних тощо) [35].

Спосіб передачі інформації визначається метою комунікації, сформованістю каналів комунікації, наявністю спільної для сторін комунікації знакової системи (мови спілкування, символічної системи) [32, с.39].

Масові комунікації є невід'ємною складовою політики, яка потребує забезпечення специфічними засобами інформаційного обміну, становленні та підтримки інформаційних зв'язків між її суб'єктами. У суспільстві управління соціальними процесами не можливе без вивчення суспільної свідомості та можливості впливу на неї, і значну роль у цьому відіграють засоби масової комунікації, володіння та вміле використання яких – запорука успішного здійснення влади [8, с.72].

Феномен масової комунікації можна розглядати з різних точок зору. В одного боку – це набір технічних механізмів для впливу на психіку людей за допомогою «природних» та «штучних» повідомлень, з іншого – це процес передачі цих повідомлень. Масова комунікація об'єктивно являє собою спосіб спілкування розрізнених індивідів та невпинно сприяє їх самоорганізації в маси [40, с.59].

Поняття комунікаційної системи можна визначити двома способами

- в інституційному плані - це зв'язки між елементами системи (установи, органу, груп), їх розташування, тип,
- у функціональному плані - як процес (дії, взаємодії, взаємовплив).

Комунікаційна система з інституційної точки зору показує зв'язки між окремими елементами системи, а у функціональному плані представляє систему як процес з діями, взаємовпливом і взаємодією.

Комунікаційна система буде існувати тоді, коли міжособистісне спілкування індивідів і малих груп буде замінено складним, багатогранним і багатогранним процесом взаємодій, а також коли відправником і одержувачем будуть команди, що становлять формалізовані групи людей.

Тип комунікаційної системи визначається такими факторами, як:

- учасники системи, їх склад, структура та особливості,
- контроль повідомлень, що передаються в системі, а також маршрутів і способів їх передачі,

- джерела та шляхи надходження інформації до системи, відправників і одержувачів,
- характер контактів між учасниками системи,
- правила, норми, моделі поведінки учасників системи [68, с. 109-111].

Ці фактори дозволили виділити різні комунікативні системи (організаційні, громадські, політичні, масові), що виникли разом з прогресом цивілізації. Усі ці системи носять соціальний характер, оскільки їх учасники є представниками громадськості. Тому поняття соціальної комунікаційної системи можна визначити як усі комунікаційні відносини, що полягають у створенні, зборі та отриманні інформації між учасниками системи, якою є широка громадськість. Індивід, будучи членом суспільства, належить до багатьох різних формальних і неформальних груп, бере участь у різноманітних системах спілкування:

як працівник – є учасником організаційної комунікаційної системи, як виборець – політичної системи, як громадянин – є реципієнтом у системі суспільних комунікацій, як глядач, слухач, читач – бере участь у масовій комунікації [68, с. 111].

Політичну комунікацію можна розглядати як форму спілкування в політичній сфері, яка встановлена на основі обміну інформацією, яка впливає на процес формування громадської думки, спричиняє соціалізацію громадян, структурує політичний простір [40, с.399–400]. Комунікативний аспект регуляції владної діяльності в системі суспільних відносин належить до числа найскладніших питань. Влада у процесі функціонування налаштовується на ефективну співпрацю з суспільством щоб бачити своїми партнерами сильні, раціональні та ефективні інститути політичної влади.

Засобами політичної комунікації є засоби масової інформації, голосування, функціонування політичних організацій, соціологічні опитування, Інтернет, інтерактивне телебачення, неофіційні контакти, інші комунікаційні ситуації.

На початку ХХ століття з'явився термін «масова політична комунікація», яка забезпечує трансляцію інформації між політичною та

соціальною системами. Масова політична комунікація, за Д. Ольшанським, є інструментом дії на масову свідомість і поведінку[37]. Вона здійснюється спеціальними засобами масової комунікації, включає політичну рекламу, політичну пропаганду та агітацію.

Сьогодні політичні комунікації практично визначають усі інші суспільно – політичні процеси виступаючи джерелом інформації та інструментом політичної ідентифікації громадян.

Із розвитком політичної комунікації пов'язане таке явище як відкритість влади, яка полягає у доступі громадян до інформації, яка становить суспільний інтерес, стосується особистих інтересів індивідів, систематичному інформуванню громадян про рішення, які ухвалюють або які передбачаються ухвалити; здійснення громадянами контролю за діяльністю державних органів, політичних організацій або посадових осіб.

Досліджуючи з політичної точки зору відносини між індивідами та групами, варто зауважити, що політична діяльність є процесом формування і відтворення владних відносин та інститутів, процесом генерування відповідних політичних цінностей, ідей, ідеалів та орієнтацій, які направлені на реалізацію певних суспільних інтересів і потреб та невідворотно продукують комунікативні відносини суб'єкт-об'єктного характеру. У таких відносинах суб'єктом переважно виступає особа, що входить у взаємодію зі світом, змінює сутнісні підстави свого буття (свої якості і сили) у процесі розв'язання практичних і духовно-теоретичних завдань [17, с. 884-885]. В якості об'єкта виступає частина буття, що протистоїть особі у процесі її пізнання або діяльності і ті фактори, які цю діяльність обумовлюють та змушують особу рахуватися з ними [18, с.602]. Зрозуміло, що поняття суб'єкта може асоціюватися не лише з окремим індивідом, а також і з групою людей, певним об'єднанням; а під об'єктом розуміється те, на що впливає конкретний суб'єкт. Це може бути пізнавальна, комунікативна, економічна чи духовна сфера діяльності. Коли ж у якості об'єкта виступає політика, то слід розглядати владні та управлінські відносини, а суб'єктом тут завжди є конкретний носій цілеспрямованої політичної активності з приводу завоювання, утримання або

використання влади з метою реалізації своїх корінних інтересів. Як зазначає Г.Ю.Семігін, в ролі суб'єктів політики «можуть виступати як індивіди, так і соціальні спільності, які самостійно виробляють і реалізують програми дії, спрямовані на досягнення певних політичних цілей за допомогою свідомої діяльності» [7, с.53], причому «до суб'єктів політики відносяться також і соціально - політичні інститути як безпосередні носії владних функцій у суспільстві» [33, с.477]. У сучасній політичній науці поряд з терміном «суб'єкт політики» все частіше вживається синонімічне поняття «політичний актор», під яким, згідно з визначенням Б.І.Краснова, розуміється «суб'єкт, активно здійснює яку-небудь із форм політичної діяльності» [25, с.35].

Зважаючи на вище сказане, варто вести мову як про індивідуальних, так і про сукупних політичних акторів. Індивідуальний політичний актор - це конкретна окремо взята особистість, яка в тій чи іншій мірі проявляє політичну активність, що включає в себе певну взаємодію даного індивіда з політичною дійсністю, його дії та орієнтації по відношенню до політичної практики. Це може бути і політичний лідер, особистісне вплив якого грає істотну роль в різних політичних ситуаціях і процесах, у регулюванні взаємин, що складаються в тій чи іншій соціальній спільності, організації, суспільстві в цілому; це може бути і «рядовий» виборець, що опускає бюлетень в урну для голосування і тим самим виражає своє політичне волевиявлення. Сукупні політичні актори - це неінституціалізовані спільності та соціально-політичні інститути, діяльність яких є інтегративним результатом взаємодії складових даної спільності або інститут індивідуальних акторів.

Слід зазначити, що колективна свідомість сукупного політичного актора, що знаходить відображення в певних ідеях, концепціях, програмах політичної діяльності може певною мірою протистояти свідомості індивідів, представлених в соціальній спільності або організації і вимушених рахуватися з спільно виробленими вимогами, принципами та обмеженнями.

Взаємодія як індивідуальних, так і сукупних політичних акторів з приводу влади, владно-управлінських відносин у суспільстві, що становить сутність політичної діяльності, саме по собі далеко не завжди носить

управлінський характер. Як вірно зазначив у цьому зв'язку О.Ф.Шабров: «Не завжди, коли лідери двох партій зустрічаються для вироблення загальної стратегії, можна говорити, що один з них управляє іншим» [47, с.12]. Дійсно, в ході боротьби за владу, її утримання і використання між політичними акторами можуть складатися відносини як конкурентно-конфронтаційного, так і консенсусно-договірного типу, причому стосовно до останнього випадку мова може йти як про відносини координації та субординації, так і про відносини, формально побудованих за принципом співпраці і рівноправного партнерства, але, тим не менш, що містять у собі певні управлінські моменти. Як зауважив Є.Ю.Наумов: «Будь-який діалог спочатку нерівноправний і іншим бути не може, оскільки його неодмінною передумовою є наявність необхідного мінімального спільного у кожного з учасників (хоча б знакової системи або систем, на базі яких діалог ведеться) [26, с.105].

Взаємовідносини між політичними акторами в ході їх боротьби за завоювання, утримання і використання влади, незалежно від того, який би характер вони не приймали - конкурентний або консенсусно-договірний, що містить у собі певні владно-управлінські моменти або ж «нейтральний», що не приводить ні до конфронтації, ні до співпраці, - ці взаємини не можуть проявлятися інакше як у формі інформаційного обміну, тобто комунікації, яка передбачає передачу від актора до актору тих чи інших смислових значень за допомогою мови, зображень, жестів, виразів обличчя та інших символічних форм, які сприймаються різними органами чуття. Тут доречно згадати і переговорний процес, і документ, скріплений печатками і підписами глав держав, і дружнє рукостискання лідерів громадсько-політичних об'єднань, які досягли угоди з приводу створення виборчого блоку і т.д. Таким чином, є підстава стверджувати, що політична діяльність має свій «комунікаційний вимір», або - більш точно – що політична комунікація як особливий, окремий випадок комунікації, що представляє собою інформаційний вплив політичних акторів один на одного і навколишнє соціальне середовище (суспільство) з приводу влади, владно-управлінських відносин у суспільстві, є атрибутом,

невід'ємною властивістю політичної діяльності, без якого остання не може існувати.

Під атрибутом політичної діяльності розуміється не лише інформаційна взаємодія політичних акторів як один з одним, так і з суспільством, що припускає зворотний зв'язок між ними, а і більш загальний випадок політичної комунікації – інформаційний вплив політичних акторів один на одного і на навколишнє соціальне середовище. Саме на подібну комунікацію звертає увагу, зокрема, А.І.Соловйов, маючи на увазі безліч історичних прикладів, коли влада просто інформує масу пасивних і зайнятих своїми приватними проблемами індивідів або політично продає рішення, реалізація яких не асоціюється у свідомості людей з їх власними інтересами. У цих випадках інтерпретація громадянами пущених в публічне звернення текстів, "відповідь" суспільства на послання влади функціонально безрезультатні, тобто не потрібні, і, отже, не включаються в структуру коригування наявних планів і не використовуються для діагностики політичних процесів [34, с.7].

Окремий випадок політичної комунікації, що припускає наявність зворотного зв'язку, є не що інше, як політичне управління, що включає в себе і так званий «політичний діалог», який, як було показано вище, завжди містить у собі в неявному вигляді управлінські моменти.

З іншого боку, слід погодитися з А.І.Соловйовим у тому, що «політична комунікація поєднує в собі універсальні, загально соціальні і власне політичні, або галузеві риси» [34, с.6]. Іншими словами, поняття «політична комунікація», що позначає атрибут особливого типу людської діяльності - діяльності політичної - є підлеглим по відношенню до поняття «соціальна комунікація», виступаючим, в свою чергу, в якості підлеглого по відношенню до універсального поняття «комунікація», зміст якого охоплює все різноманіття процесів і явищ інформаційного впливу і взаємодії як у живій, так і в неживій природі.

Отже, у ми визначили, що інформація - це будь-які відомості та дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в

електронному вигляді. Цей термін можна розглядати на основі двох теоретичних підходів: атрибутивного і функціонального.

Також ми визначили, що суб'єктами інформаційних відносин можуть виступати фізичні особи, юридичні особи; об'єднання громадян; суб'єкти владних повноважень. Натомість об'єктом інформаційних відносин є інформація. Важливо зазначити, що є різні методи подання інформації. Зокрема графічний та символічний.

Інформацію можна розглядати як соціальне явище, тобто певний феномен, пов'язаний з діяльністю тих чи інших суб'єктів соціальних спільнот (наприклад, груп) чи соціальних інститутів (наприклад, установ і організацій, які функціонують у суспільстві). Соціальна інформація нерозривно пов'язана з практичною діяльністю людини, тому можна виділити стільки типів її та різновидів, скільки є видів діяльності людини.

Комунікація між групами та індивідами як у суспільстві, так і на політичній арені має досить вагоме значення та відіграє неоднозначну роль.

3. Політичні відносини в умовах перехідного суспільства

3.1 Дослідження процесу соціально-політичного транзиту

Зміни, які проходять у політичній системі України, можемо трактувати з позиції теорії модернізації і концепції транзитології. Для дослідження трансформації політичної системи перш за все варто зупинитись на визначенні такого поняття як процес. Ознаками будь якого процесу є взаємодія його елементів та складових. Взаємодія, на думку П.Сорокіна, є процесом, який властивий усій живій та неживій природі. Усе у світі зазнає змін, в тому числі суспільство і політична система. Процеси, які відбуваються у системі і не призводять до зміни її цілості – адаптивні, натомість ті, що ведуть до зміни усієї системи можемо визначити як трансформаційні. Діалектика переходу часткових змін у трансформацію цілої системи полягає у накопиченні їх до критичної межі, після якої відбуваються якісні зміни на рівні системи. Процеси, які відбуваються у суспільстві відрізняються від природних, характеризуються усвідомленою і цілеспрямованою діяльністю людей, їх взаємодіями на основі спільних інтересів, залежністю один від одного у цих взаємодіях, різноманітними методами і механізмами його регулювання. Суспільний процес можемо трактувати як рух, модифікацію, трансформацію, будь які зміни об'єкта в певні терміни, чи зміни його місця у просторі, чи модифікація його кількісних чи якісних характеристик [53, с.80].

Суспільні процеси, які задають рух трансформації політичної системи характеризуються активною, свідомою діяльністю людей, які мають певні інтереси, ставлять перед собою певні цілі і намагаються їх реалізувати через взаємодії. Як зазначає Штомпка П. [64, с.290-292] соціальний процес має три змістовних ознаки:

1. Наявність сукупності стійких, послідовних соціальних дій і взаємодій людей, що регулюються;
2. Якість, яка пов'язана з направленістю, супідрядністю здійснюваних соціальних змін, досягненням певного соціального результату;

3. Динамічна ознака, яка дозволяє осмислювати соціальний процес як рух, зміну соціальних явищ, станів у суспільстві.

При вивченні феномену трансформації політичної системи важливо робити акцент на соціальному процесі, в якому:

1. Події і факти внутрішньо взаємопов'язані, що дозволяє говорити про внутрішню логіку цих взаємозв'язків,
2. Зміни, які відбуваються мають конкретні просторово-часові координати,
3. Ці зміни орієнтовані на певний результат і передбачають стан того середовища, в якому відбуваються [64].

Ще одна особливість соціальних процесів, як зазначає В.Пантін, притаманна новітній історії, це зростаюча їх нелінійність, «некласичність» розвитку, і як наслідок, несподіваність, непередбачуваність змін і наслідків, які вони породжують [38, с.3].

Соціальний процес включає усе те, що відбувається, змінюється, розвивається у всіх сферах суспільного життя. Це процес кількісних і якісних змін, пов'язаних з соціальним організмом в цілому, трансформацією його структури, інститутів, їх якостей і функцій, зв'язків, набуттям соціальним організмом тих ознак, які вирішують актуальні суспільні потреби і рух у напрямку нових цінностей та культури.

Вивчаючи трансформацію як феномен, варто звернути увагу на такі характеристики політичної системи, як непередбачуваність системних змін, варіативність суспільно-політичної системи, що формується. В рамках транзитологічної парадигми дослідження політичного процесу, на наш погляд, має масу реальних позитивних можливостей. По-перше, можна уявити хід політичного життя як соціальне буття, що постійно змінюється, ідей, громадських груп, політичних інститутів, практик, що не фіксується в категоріях статичності, оскільки сам політичний процес - динамічне явище з безліччю можливостей та напрямів. По-друге, транзитологічний підхід зосереджений на виділенні та аналізі факторів політичних змін. Можна звичайно приймати чи відкидати намічені багатьма дослідниками параметри,

але не викликає сумнівів сам підхід інституціоналізму і функціоналізму у їх нових інтерпретаціях (А. Этzioni, Д. Норт та інших.). По-третє, саме транзитологічна парадигма дослідження політичних процесів стає основою розгляду нестабільних, нестійких, але в той же час складноорганізованих систем у найбільш критичний період їх розвитку - пошуку оптимальної форми самоорганізації на основі переосмислення світового досвіду та актуалізації свого історико-культурного потенціалу. По-четверте, транзитологія стала серйозним науковим напрямом, який пов'язує глобальні світові, довгострокові тенденції розвитку (економічного, соціально-політичного, інформаційного плану) та локальні процеси. При цьому з'явилася можливість не лише розгляду загального процесу демократизації та його впливу на ситуацію в державах «недемократичних» чи «перехідних», а й визначення факторів прояву тенденцій до глобалізації економічних відносин на даному рівні, посилення інформаційного впливу провідних держав світу як таких, що мають потужні засоби масових комунікацій, т.д.

Виходячи із розглянутого вище, на наш погляд, транзитарну форму інтеграції можна визначити як процес з'єднання подібного, зрощення в єдину систему нових соціально-економічних та політичних інститутів, процес інтеграції демократичних цінностей та ринкових економічних механізмів, що супроводжується нерівномірністю процесу становлення даних суб'єктів та відносин між ними, формування демократичних інститутів громадянського суспільства, на що мають величезний вплив культурно-історичні чинники, які склалися в перехідному суспільстві. Успіх транзитарної форми інтеграції залежить від багатьох чинників, основними є інтеграційна зрілість держав, політична воля національних еліт, достатній рівень розвитку та готовність інститутів громадянського суспільства активно взаємодіяти з владними структурами з питань інтеграції нових форм державного регулювання.

Трансформація політичної системи - це постійний процес: коли права і свободи значно розростаються, громадянське суспільство приймає чіткі обриси, з'являється ґрунтовна та конструктивна критика влади чи втручання громадянських інститутів у державне управління, влада у свою чергу

намагається не допустити прогресивного тиску суспільства та обмежує свободи, намагаючись переламати перебіг подій.

Категорію «політичний транзит» слід розглядати як таку, що характеризує стан перехідного суспільства, його основних підсистем (зокрема – політичної) з одного до іншого, в новий якісний стан. Варто зазначити, що такий стан переходу, його проходження не є однолінійним процесом, а може мати різновекторний характер розвитку. Тобто, політичний транзит може охоплювати усі типи перехідних станів соціально-політичних систем з точки зору суттєвої зміни їх характеру: не тільки від авторитаризму до демократії, але й навпаки, у відповідності з національними соціокультурними й політичними особливостями, цінностями.

Поняття – «транзитивність» є похідним від латинських понять – *trans* (через, за, з того боку), *transitus (um)* – прохід, проходження, *transeo, transii, transpire (iv)* – переходити, проходити. Також походить від таких англійських понять, як: *transit* – а). транзит б). проходження через; *transitive* – (перехідний), *transitional* (проміжний), *transitory* (минаючий) період.

Перехід, на думку українського політолога М. Шаповаленка, – це деяка точка біфуркації, зумовлена виникненням різних флуктуацій у суспільстві, що підвищує ризики і невизначеності. Вибір політичними акторами стратегії (передусім, ухвалення рішень щодо реформ у країні) багато в чому може залежати від кон'юнктурних чи навіть зовсім випадкових обставин [61, с. 82].

Аналізуючи перехідні суспільства слід використовувати транзитологічний підхід, у центрі якого знаходяться основні механізми, головні суб'єкти переходу, його динаміка та послідовність прийняття політичних рішень.

Західна «транзитологія» має два основних рівні: перший вивчає «перехідний період» сам по собі і пов'язаний з поняттям *transition*, а другий – розглядає модель перехідного періоду, тобто трансформацію політичного режиму - *transformation*.

Транзитологічний підхід до аналізу трансформаційних процесів виник на початку 1970-х років у контексті критики основних положень популярної на той час теорії модернізації/

Засновником транзитології вважають американського науковця Д. Растоу. У своїй статті «Переходи до демократії: спроба динамічної моделі» 1970 року він вперше сформулював проблему: яким чином (як?) країни переходять від одного устрою до іншого, і в зв'язку з чим (чому?) одні ліберальні демократії розпадаються, а інші залишаються стабільними та розвиваються? Науковець відкинув уявлення про зумовленість переходу до демократії в різні історичні періоди в різноманітних країнах одними і тими самими чинниками або їх сукупністю. Єдиною загальною попередньою умовою демократії, за його словами, є «національна єдність», оскільки тільки вона не допускає ситуації, за якої в суспільстві можливий латентний розкол [63]. Так, він зазначає, що «величезна більшість громадян в майбутній демократії не повинна мати сумнівів щодо того, до якої політичної спільноти вони належать»[34, с. 594]. За словами Д. Растоу національна єдність повинна передувати всім іншим стадіям демократизації.

Розглядаючи теорії переходів політичної системи до демократії можна виділити дві основні тенденції, які різняться за джерелом висхідних змін у цьому процесі. Це, з одного боку, ліберальні концепції, які головним суб'єктом суспільно-політичних змін вважають інститути громадянського суспільства. З іншого – консервативні теорії, які вирішальну роль у процесах трансформації віддають державі.

Процес демократизації, на нашу думку, не завжди обов'язково характеризувати як той, якому притаманна соціальна однорідність та всезагальний консенсус. Сутність демократії – це звичай незгоди і примирення з приводу щоразу нових питань і за щоразу інших обставин; це та форма врядування, справедливих повноваження якої спираються на незгоду громадськості – чи то когось одного, чи то аж половини населення. Боротьба за демократію, як вважає Адам Пшеворський, завжди відбувається на двох фронтах: проти авторитарного режиму за демократію і проти своїх союзників за

місце у демократії [42]. Загалом, вчений приділяє основну увагу аналізу сутності конфліктів, які рано чи пізно виникають під час перехідного процесу, а також розташуванню політичних сил в рамках даного конфлікту і у процесі його вирішення.. А. Пшеворський наголошує, що саме стратегія і тактика головних акторів конфлікту, їх засоби та ресурси можуть визначити подальший шлях розвитку транзиту держави, її інституціональну структуру, майбутній устрій і, як наслідок, встановлення демократичного режиму [42].

Сам процес транзиту з його специфічним змістом, який визначається його внутрішніми етапними і сутнісними характеристиками є, мабуть, найбільш небезпечним періодом, при якому можливі різні варіанти переходу, в тому числі і відкат. Якщо виходити з того, що консолідована демократія як мета політичних реформ повинна досягатися транзитним суспільством на останньому етапі, то не менш істотним, на наш погляд, є розуміння політичного транзиту як досить тривалого і складного процесу, який на різних етапах може мати поступальну і зворотну спрямованість. У цьому сенсі у багатьох транзитологічних концепціях політичний транзит розглядається в якості поетапного процесу, в якому послідовно виділяються періоди лібералізації, демократизації та звикання до демократії - соціалізації. Нестійкість і нерівномірність просування до демократії в транзитних країнах пов'язують з відсутністю «ліберального» досвіду. Так, згідно з думкою американського дослідника Ф. Закарія, в сучасному світі «спостерігається зростання не лібералізму, а «неліберальної демократії» (або «електоральної демократії»), при якій обрані народом лідери пригнічують цивільні свободи». [47].

Консолідація демократії близька за своєю концепцією до концепції стабільності або інституціалізації, але не подібна їй. Про стабільність демократії можна говорити через деякий час, більше того, стабільність може виникнути при домінуванні будь-якої політичної партії чи конкретного політичного лідера з харизматичними рисами, що може привести до відсторонення деяких соціальних груп від впливу на владу. Інституціалізація також не означає консолідації демократії, тому що політичні інститути які вже сформувалися можуть бути лише ширмою для нового режиму, далекого від

демократії за методами здійснення влади, де рішення приймаються кулуарно, а суспільство відчужене від влади.

До тих пір, поки люди вимагають визначеності щодо майбутнього від своїх керівників і сліпо вірять їх обіцянкам, вони схильні підтримувати авторитарне здійснення влади. І навпаки, коли керівники розуміють, що ситуація завжди змінюється, і утримуються від обіцянок, і коли величезна більшість населення задоволена такою відкритою політикою, тоді суспільство дозріло для демократії. Адам Пшеворський даний стан характеризує як прийняття невизначеності в політичних діях [42].

На політичний транзит впливає і такий внутрішній фактор, як розвиненість громадянського суспільства. Відомо, що спільною проблемою для транзитних суспільств при їх переході до демократії є слабкий розвиток громадянського суспільства. Не потрібно доводити, що саме за допомогою громадянського суспільства, через систему громадських ініціатив і тільки можна здійснити рух від тоталітарного суспільства до лібералізму і від нього - до демократії. Особливо важлива наявність громадянського суспільства при переході від лібералізму до етапу демократичного розвитку. Ф. Шміттер підкреслює, що «мобілізація структур громадянського суспільства - найважливіший фактор переходу від стадії лібералізації до демократизації». Цілком об'єктивною і основною причиною слабкості громадянського суспільства на початкових етапах політичного транзиту є ставлення до нього тоталітарної системи, що йому передувала. Як вважає С. Ліпсет, «тоталітарні системи завжди систематично намагалися позбутися від груп, які виступають як посередники між особистістю і державою» [47]. А саме, сукупність таких «груп» у їх взаємодії і утворює громадянське суспільство. Причому, на думку С. Ліпсета, тільки тоталітарні суспільства, відповідно до своєї сутності, не дозволяють розвинути цивільному суспільству всередині себе [47].

Поряд із зазначеними внутрішніми факторами, на характер протікання політичного транзиту певний вплив мають і зовнішні чинники, що виражаються в геополітичних умовах, в яких опиняються транзитні країни в період здійснення перетворень. Ф. Шміттер і Л. Уайтхед, зводять «зовнішній вплив»

до мінімуму. Але погоджуються з тим, що зовнішній вплив на транзитні процеси в нинішніх транзитних країнах помітно більший, ніж в країнах «другої хвилі демократизації». Вони вбачають декілька способів і форм такого впливу, з якого ми відзначимо один, найбільш відчутний. Він отримав у транзитології найменування «зв'язування умовами». Термін введений Ф. Шміттер і означає «свідоме використання примусу шляхом встановлення особливих умов поширення вигод з боку міжнародних інститутів»[47].

Політичний режим, що склався в Україні, українські політологи визначають як змішаний, фрагментарний, перехідний, який поєднує панування кланової олігархії з елементами демократії патримоніального авторитарного режиму. Повністю погоджуємося з думкою О. Бабкіної про те, що в Україні - особливий варіант суспільних трансформацій, новітній варіант транзитного (перехідного) політичного режиму, авторитаризму, який виник на основі слабких демократичних інститутів, що визначають його ознаки.

Складнощі перехідного періоду в Україні пов'язані з такими проблемами як олігархічна економіка, значна «тінізація» економіки і корупція, недостатній соціальний захист населення, наростання розриву між соціальними прошарками, неефективне політичне керівництво на усіх рівнях політичної ієрархії, наявність потужних антидемократичних сил. Тому процес транзиту в Україні потрібно корегувати відповідно до переформатованих цілей, мети і завдань. Як зазначає український вчений С. Вонсович, особливості українського транзиту проявляються у його затяжному характері, повільних реформах, стійкому недовиконанні найголовніших завдань кожного етапу переходу, правовому нігілізмі владної верстви, низькій легітимності офіційно встановлених демократичних інституцій, досить часте використання незаконних і антиконституційних дій.

Транзитний розвиток українського суспільства на сучасному етапі потребує об'єднання представників влади і всього суспільства довкола розв'язання наступної проблеми — створення умов для реальної консолідації суспільства, яка дозволить вивести українське суспільство із зони

невизначеного існування, забезпечити реалізацію соціально-політичних перетворень, не відходити від цілеспрямованого процесу модернізації.

3.2 Конкуренція і конфлікт в умовах перехідного суспільства

Процеси трансформації, модернізації, як зазначає Щедрова Г.П., їх характер і динаміка залежить від відкритої конкуренції вільних еліт і ступеня політичної залученості пересічних громадян. Від співвідношення цих форм, які повинні обов'язково бути присутнім у політичній грі, також залежать варіанти розвитку суспільства та системи влади в перехідний період [66].

Політичні відносини мають широкий діапазон форм: від політичного співробітництва до політичної боротьби. Усі вони у тій чи іншій мірі реалізуються у політичній практиці. Хоча політична конкуренція та політичні конфлікти притаманні будь якій політичній системі, на нашу думку, в системах що трансформуються саме вони досить часто мають місце, тому зупинимось саме на них.

Термін "конкуренція" походить від латинського *concurrentia* - змагання, суперництво. В.П.Попов та І.В.Крайнюченко розглядають конкуренцію як боротьбу за обмежені ресурси. Конкуренція може бути економічною, інформаційною та політичною залежно від видів ресурсів. На максимальне збагачення та прагнення до монополії націлена економічна конкуренція, яка здійснюється у ринковій сфері. Інформаційна конкуренція - це боротьба за можливість поширювати інформацію про себе. Політична конкуренція уособлює обидва вищезазначені компоненти, які стають основними мотивами політичної боротьби [41, с.136].

Політична конкуренція може розглядатись під різними кутами зору: як діяльність соціальних суб'єктів, як сфера відносин між політичними акторами, як галузь функціонування і розвитку суспільної, групової та індивідуальної свідомості. Інакше кажучи, політична конкуренція є однією із складових більш

загального явища - соціальної конкуренції, яку німецький політолог та економіст Людвіг фон Мізес називає "прагненням індивідів досягти найбільш сприятливого становища в системі суспільного співробітництва" і яка "притаманна будь-якій суспільній організації" [32, с.259].

Тобто політична конкуренція може існувати і розвиватись лише в демократичних суспільствах, при цьому її характер і специфіка залежать від обраної моделі демократії.

Австро-американський політолог та економіст Й. Шумпетер звертається до аналізу конкуренції у власній теорії демократичного елітизму. На його думку демократію варто трактувати як конкуренцію потенційних еліт у боротьбі за довіру електорату між. Тому, саме конкуренція еліт, яка розкриває економічну і соціальну конкуренцію в сучасному світі, дозволяє уникнути створення єдиної правлячої групи і створює умови для контролю з боку громадян елітарних груп [65].

В українській науці про політичну конкуренцію пише доктор історичних наук С. Гелей і трактує її як певну форму політичної взаємодії, в якій суб'єкти політики спираючись на правові (або неправові) засади конкурують за домінування у розподілі владних повноважень матеріальних та статусних ресурсів. Вчений підкреслює, що політична конкуренція є рушієм суспільного поступу в умовах загальноприйнятих правил, тому допомагає формуванню механізмів взаємного політичного контролю з боку кожної політичної сили, забезпечує збільшення меж громадського контролю над інститутами влади і заохочує конкуренцію в інших галузях суспільного буття [10].

Саме тому, специфіка політичної конкуренції відзначається в таких характерних ознаках:

1. відносини політичної конкурентної боротьби, які спрямовані на встановлення політичної монополії і пов'язані з високими витратами.
2. численні взаємозв'язки між окремими суб'єктами під час демократичних виборів.
3. у процесі конкурентної боротьби суб'єкти можуть обіцяти реалізацію стратегічних загальнонаціональних цілей, а отримавши владу,

сконцентруватися лише на виконанні проміжних, поточних завдань та використовувати при цьому непрозорі методи.

4. зростає запит на високі професійні, інтелектуальні й моральні якості політичної еліти в умовах політичної конкуренції сучасного світу.

Варто зазначити, що структурована політична конкуренція завжди відбувається в рамках строгих процедур та інститутів (партії, конкуренція політичних сил, періодичні вибори, об'єктивний підрахунок голосів, свобода слова, інтеграція суспільних інтересів).

Висока результативність розвитку політичної конкуренції можлива лише за умови досягнення в суспільстві достатнього рівня політичної культури. Відповідний рівень політичної культури створює таке підґрунтя, при якому конкуренти є суперниками. Також забезпечити дієвий контроль діяльності державної влади і обмежити можливості різних зловживань владою може періодична виборність і потенційна змінюваність вищих посадових осіб держави за результатами політичної конкуренції на вільних і чесних виборах. Плюс публічна та вільна діяльність політичної опозиції як у виборчих, так і в управлінських процесах..

Політичну стабільність та стійкість демократичної політичної системи, здатність її до саморегулювання і самовдосконалення забезпечує також політична конкуренція у всіх її динамічних проявах. Як зазначає Щедров С.В. характер і динаміка політичної конкуренції безпосередньо пов'язані, а також визначаються тим, як дотримуються і захищаються політичні права і свободи громадян, їхні права у взаєминах з державою на формування органів державної та місцевої влади, на контроль і участь в діяльності цих органів, в управлінні справами держави [67].

Будь якому суспільству об'єктивно притаманні конкурентні відносини , так як передумови суперництва – прагнення індивіда до підвищення соціального статусу і досягнення у подальшому лідерської позиції – генетично закладені у людині. Конкуренції, суперництва, боротьби не може уникнути ніяке, навіть найдемократичніше суспільство, так як вони прокладають шлях до вдосконалення і адаптації. Як соціальне явище конкуренція може розглядатися

одним із видів соціальних відносин і взаємодій поряд з таким як конфлікт, суперництво, опозиція, змагання, співпраця, згода тощо.

О.Александрова досліджуючи, як відбивається специфіка конкуренції на функціонування суспільної системи у конкретний період часу і беручи до уваги технологічний рівень розвитку виокремлює два етапи походження конкуренції – індустріальний і постіндустріальний або інформаційний. Індустріальний етап розвитку конкуренції (XVII – XX ст.) характеризувався її домінуванням у торгівлі і виробництві. На етапі становлення інформаційного суспільства, який триває дотепер, конкуренція зводиться до пріоритетного володіння інформацією, фінансами та енергетичними ресурсами [1, с.6].

Багато країн сьогодні переживають кризовий період, який негативно впливає на життя громадян. Забезпечити позитивні зміни для населення може стабільна політична ситуація, та для її досягти, необхідно розробити план та методи стабілізації політичної ситуації. Кожна держава має свої особливості, тому вимагає індивідуального підходу у розробці методів стабілізації ситуації в країні. Україна за роки незалежності періодично потрапляла у ситуації, які політичну стабільність ставили під загрозу. Стабільність визначає ефективність функціонування та життєдіяльності, що виражається у всіх сферах життя суспільства. У демократичних державах основною ознакою політичної стабільності є здатність адаптується до середовища напрацювати та використовувати механізми з допомогою яких можливо не придушувати, а вирішити вже наявні конфлікти. Будь яке, у тому числі демократичне суспільство, не може позбутися конфліктів, бо інтереси громадян, соціальних груп є надзвичайно різними і часто ці інтереси кардинально різняться між собою. Врегулювати конфлікти, що виникають і добитися балансу буває нелегко, але демократичні держави створюють сприятливі умови для вирішення всіх непорозумінь та успішному розв'язанню суперечок.

Встановленням демократичних засад в Україні не може оминати розмаїті протиріччя, кризові стани, конфлікти, в основі яких визначальне місце займають інтереси окремих груп, політичних об'єднань, суспільства в цілому. Варто пам'ятати, що визначальною ознакою політичних конфліктів є їх

наслідки - вони впливають на всі сфери життєдіяльності суспільного організму..
Погоджуємося з Станкевичем М., який зазначає, що політичні конфлікти відбуваються в двох зрізах:

- між політичними та соціальними групами, які в даний момент не володіють владою, але прагнуть нею завладіти і
- групами, які здійснюють контроль за владою всередині політичних і соціальних груп які при владі, але прагнуть більшого впливу на прийняття рішень та повного задоволення своїх інтересів [54].

На думку Росенко М. головна причина політичних конфліктів у сучасній Україні пов'язана із стратегією і тактикою перерозподілу державної власності та влади. Це визначає гостроту, масштаб, інтенсивність конфліктів, призводить до напруженості у всіх сферах суспільства, породжує нестабільність в соціально-економічній і політичній системах[46].

Соціологи характеризують конфлікт як вищу стадію розвитку суперечностей в системі відносин людей, соціальних груп, соціальних інститутів, суспільства в цілому.

Психологи розцінюють конфлікти як зіткнення протилежних цілей, інтересів, позицій, думок чи поглядів суб'єктів взаємодії.

Політологи вважають, що конфлікт виражає не просте зіткнення, а зіткнення, пов'язане з ускладненнями та боротьбою у владних відносинах.

Джерелом конфлікту, на думку Д. Істона є нерівність між людьми, а також розподіл між ними таких різноманітних цінностей, таких як влада, багатство, знання, репутація.

Е. Гідденс вважав, що конфлікт показує суть боротьби, яка точиться між людьми чи групами осіб незважаючи на причини цього протистояння і не дивлячись на засоби, які конфліктуючі сторони стимулюють.

Конфлікт за П. Сорокін - це результат соціальної напруги, а вона спричиняється через неможливість людям реалізувати свої базові потреби.

Е. Дюркгейм, Т. Парсонс як представники нормативно-ціннісного підходу, розглядали конфлікт через призму розходження інтересів, цілей, потреб, бажань людей .

Представник російської науки А. Здравомислов вважає, що конфлікт – це форма відносин між можливими або реальними суб'єктами соціальної дії, чії мотиви спричинені діаметрально протилежними цінностями та нормами, інтересами та потребами.

Для Л. Козера конфлікт – це боротьба через цінності чи претензії на статус, владу, обмежені ресурси, а мета, яку переслідують супротивники - не лише отримати бажане, але й заподіяти шкоду чи знищити суперника.

Сьогодні Україна ще не напрацювала досвіду як перебування в конфлікті, так і виходу з нього. Економіка сучасної України повністю залежить від політичних інтересів крупних бізнес-груп, що, в свою чергу, порушує регулювання економічних процесів, призводить до ігнорування об'єктивних економічних законів, порушує баланс як окремих регіонів, так і суспільства в цілому, негативно впливає на рівень життя соціальних груп. Це усе породжує конфліктні ситуації.

В українському суспільстві сьогодні відбувається радикальні зміни у всіх сферах буття: соціальній, економічній, духовній, політичній. Вони глибоко конфліктні за своєю суттю. Давно постала необхідність її адекватного, раціонального вирішення, бо без цього механізми державного управління не будуть мати змоги підтримувати баланс суспільних інтересів. А це може спровокувати нові революційні виступи, наслідком яких можуть бути зміни всіх структурних елементів політичної системи.

Формування конфліктної ситуації визначається багато в чому способами представлення протилежних інтересів, подолання протиріч, що виникають в таких обставинах. Тому, найчастіше, розглядають два способи. Один з них ґрунтується на конфронтації, коли несумісність інтересів різних соціальних груп є настільки суттєвою, що лише через силове нав'язування переваги однієї із сторін можливе розв'язання протистояння між ними. Другий спосіб ґрунтується на досягненні взаємного компромісу та згоди між сторонами, що послаблює суперечності між групами [3, с. 172].

Розвинуті демократії мають розвинуті інституційні механізми репрезентації інтересів різних соціальних груп, політичних партій, тому

конфлікти, що виникають, розв'язується шляхом переговорів. Завдяки цьому відбувається реформування суспільства, проходить процес зміни панівної еліти у ході виборчих кампаній шляхом політичної боротьби та іншими правовими методами [4, с. 6]. Деструктивні, дестабілізаційні процеси у системі політико-владних відносин і дезінтеграція на рівні суспільства виникають або через невміння розв'язувати політичне протистояння, або через ігнорування конфліктної ситуації, а не через існування конфліктів як таких [1, с. 113].

Політичні конфлікти, їх панівні типи мають безпосередній вплив на характер, напрям, швидкість політичних процесів, на модифікацію, еволюцію політичної системи.

Усякій політичній системі характерна певна ієрархічна структура політичних статусів: одні займають панівне становище, інші перебувають у стані підпорядкування. Таким чином формується політична нерівність і виникають на цій основі суперечності. Саме суперечність є первинним об'єктивним джерелом латентного конфлікту, який з часом трансформується у відкритий, за умови збігу об'єктивних і суб'єктивних причин, обставин, реальних мотивів.

Будь який конфлікт, тим більше політичний, передбачає, що на первинному етапі його розгортання спостерігається розмежування суб'єктів як протилежностей, тобто утвердження їх як конфліктуючих сторін.

В ситуації конфлікту можливі наступні різновиди дій:

- 1) виявлення конфліктуючих сторін;
- 2) невизнання конфліктних протилежностей, в основі яких лежать реальні суперечності;
- 3) намагання приховати позиції, судження конфліктуючих акторів, посиленнями на їх „нечіткість”, „невизначеність”;
- 4) необгрунтоване розмежування сторін конфлікту, свідоме або несвідоме перетасування реальних конфліктних суперечностей з помилковими чи вигаданими, суттєвих — з неважливими, оказійних — із закономірними.

На вибір якогось із зазначених варіантів розмежування протилежностей впливає і позиція суб'єкта, і причина конфліктного протистояння. Чи конфлікти

та протистояння визнаються, чи їх існування заперечується – це не лише проблема науково-теоретичного аналізу, а й політичної реальності і того, яким чином конфліктна ситуація може бути вирішена. Розв'язання конфліктного протистояння між сторонами визначає часто стратегію і тактику їх політичних взаємодій. Також, виникнення політичних конфліктів та процес їх вирішення пов'язані з певним типом політичного режиму. Підтверджує існування суспільних та політичних конфліктів саме демократичний режим, який їх ще й інституалізує, робить можливим обговорення причин їх виникнення і способів подолання на базі загальноприйнятих норм та правил.

Процес інституалізація конфлікту передбачає його переведення у символічну форму, яка найбільш відповідає типу політичної системи.

Пропонована в літературі типологія конфліктів, опирається, зазвичай, на різні ознаки, цінності, сфери вияву. Ми можемо визначити схожі причини, які лежать в основі конфліктів, зокрема це нерівномірний розподіл ресурсів. Конфлікти відрізняючись за масштабами, інтенсивністю та результативністю, характерні для всієї нової і новітньої історії.

Класифікують конфлікти також і за такою ознакою, як тип суперечностей, на основі яких виник конфлікт. Суперечності можуть бути антагоністичними і неантагоністичними, внутрішніми і зовнішніми (у залежності від їх відношення до соціальної системи). Вони можуть розрізнятися також за сферами свого прояву (економічна, політична, духовна сфера, сфера міжнаціональних відносин, зовнішньополітична тощо).

С. Чейз запропонував свою типологію конфліктів, підкреслюючи, що соціальне середовище відіграє при виділенні і характеристиці конфліктів важливу роль. Він пропонує розглядати такі типи конфліктів, як усередині сім'ї (між подружжям, між подружжям і дітьми); між сім'ями; між родами і подібними до них спільнотами; між територіальними спільнотами (села, міста тощо); між регіонами; між керівниками і підлеглими; між різними категоріями працівників усередині колективу; між політичними партіями; між представниками різних конфесій (релігійні конфлікти); між представниками різних ідеологій; конкурентна боротьба в межах однієї галузі; конкурентна

боротьба між різними галузями; расові конфлікти; суперництво між окремими народами, яке може проявлятися в різних галузях, зокрема в боротьбі за сфери впливу, ринки тощо; конфлікти між різними культурами; „холодна війна”, тобто війна без застосування зброї; боротьба між „Сходом” і „Заходом” чи між „Північчю” (розвинені країни) і „Півднем” (країни, що розвиваються, країни „третього світу”).

Серед конфліктів, на думку С. Чейза, особливе місце займають конфлікти на ґрунті антисемітизму, в основі яких релігійні, культурні і расові протистояння.

Американські соціологи К. Боулдинг і А. Рапопорт запропонували свою типологію соціальних конфліктів, виділивши в ній такі категорії:

- реальні конфлікти, тобто такі, що насправді відбуваються в конкретному соціальному середовищі;
- випадкові конфлікти, поява яких залежить від низки другорядних чинників і суперечностей;
- замінні конфлікти, які є фіксованим проявом прихованих конфліктів, тобто тих, що не проявляються на поверхні суспільного життя;
- конфлікти, які виникають в результаті недостатнього знання становища або невдалого застосування принципу „поділяй і володарюй”;
- приховані (латентні) конфлікти, або конфлікти, що розвиваються поволі, непомітні відразу. Їх учасники через різні обставини не можуть чи не хочуть заявити про свою відкриту боротьбу один з одним;
- фальшиві конфлікти, тобто ті, що не мають, по суті, об’єктивних підстав. Вони виникають через неадекватне віддзеркалення в груповій чи масовій свідомості реальностей.

В особливий різновид конфліктів багато дослідників виділяють ті, що пов’язані з процесами модернізації. При всьому розмаїтті трактувань західними соціологами поняття „модернізація” можна виокремити як найбільш прийнятне її розуміння як етапу переходу від традиційного до сучасного (індустріального) суспільства. Здійснення модернізації нерідко ставило під загрозу традиційні

цінності, а іноді й суверенітет молодих держав. Конфлікти, що виникають у зв'язку з цим, носять, по суті, цивілізаційний характер. Їх учасники захищають різні культурні цінності й орієнтуються на різні соціальні зразки (моделі) і норми. У цих умовах, як відзначав, наприклад, Дж. Ротшильд, відбулося політизування етнокультурних цінностей, що проявилось у вигляді зіткнення конфліктів, які вимагають політичного узгодження і врегулювання, без чого вони переходять в насильство.

На початку 1980-х років у західній соціологічній і політологічній літературі значна увага приділялась аналізу конфліктного потенціалу в країнах Східної Європи. Дослідники відзначали, зокрема, швидке зростання національної самосвідомості, прагнення до національного суверенітету, перевагу національного над класовим. До такого висновку дійшов, наприклад, американський дослідник Ю. Рецлер. До цього ж часу відносяться і праці деяких інших західних дослідників, зокрема К. д'Анкоса, Дж. Скотта, Дж. Рубіна, Д. Пруйта, Сунг Хе Кіма.

Виокремлюють конфлікти й за їх якісними характеристиками, які відображають різний рівень залучення людей у вирішення суперечки, інтенсивність криз і суперечностей, їх значення для динаміки політичних процесів тощо. Серед конфліктів такого типу існують „глибоко” і „неглибоко вкорінені” (у свідомості людей) конфлікти (Дж. Бертон); конфлікти „з нульовою сумою” (позиції сторін протилежні, і тому перемога однієї стане поразкою для іншої) і „не з нульовою сумою” (у яких існує хоча б один спосіб встановлення взаємної згоди — П. Шаран); антагоністичні та неантагоністичні конфлікти (К. Маркс), розв'язання яких пов'язується зі знищенням однієї з протиборчих сторін або — відповідно — збереженням протиборчих суб'єктів.

Типи конфліктів, які наділені тими чи іншими властивостями і характеристиками, можуть відігравати різні ролі в конкретних політичних процесах, стимулюючи відносини змагальності і співпраці, протидії та узгодження, примирення і непримиренності.

Кожний з типів та видів конфлікту, маючи свої особливості, може відіграти певну, конструктивну чи деструктивну, руйнівну роль у розгортанні

політичних процесів. Тому важливо знати ці особливості, аби правильно орієнтуватися в політичній ситуації, зазвичай дуже мінливій, динамічній.

Визначаючи види політичних конфліктів в Україні можна виокремити наступні:

1. конфлікти між гілками влади
2. внутрішнього парламентські конфлікти
3. між політичними лідерами
4. між політичними партіями
5. в системі державного апарату

У сфері політичної комунікації також відбуваються конфліктогенні процеси, вплив яких на політичну систему, її стабільність буде тим більшою, чим розвинутіші комунікації. Розглядаючи масові комунікації як канали поширення різноманітної інформації, знань про дійсність, як ретранслятора цінностей варто пам'ятати, що вони можуть як консолідувати, згуртувати, об'єднати соціальні групи, так і розмежувати їх, викликати протистояння між ними.. Ознаками масової комунікації, як вважає М. Остапенко, є публічність, швидкість передавання, скороминучий характер інформації [48, с. 138–139].

Сьогодні однією з критичних умов для забезпечення політичної стабільності та інформаційної безпеки держави, на думку С.В. Володенкова, є наявність комунікаційної інфраструктури і активне її використання у державно-політичному управлінні. Відсутність як комунікаційної інфраструктури, так і навичок її використання у роботі з громадянами несе ризики державі втратити контроль над своїм інформаційним простором. Також неефективність комунікації з цільовими аудиторіями часто є однією з причин низької ефективності політичного управління в цілому, супротиву великих соціальних груп курсу реформ [8, с. 15].

Якщо визначати конфлікт у сфері політичної комунікації як стан комунікативної підсистеми, який призводить до порушення обміну інформацією між політичними інститутами та окремими громадянами як учасниками політичного процесу, то в його основі лежать непримиренні протиріччя між конфліктуєчими сторонами . Вище, розглядаючи конфлікт, ми

виокремили вертикальний вимір, який пов'язаний із взаємовідносинами між владою та громадянами та горизонтальний вимір, який виникає між громадянами і акторами одного рівня та характеризує їх взаємовідносини.

Пов'язаний вертикальний вимір конфлікту у сфері політичної комунікації з тим, що позицію стосовно важливих політичних проблем влада нездатна не здатна адекватно довести до відома громадян. Є ще один аспект таких конфліктів – громадяни, групи часто нездатні артикулювати власні політичні інтереси. Громадяни легко потрапляють під вплив PRриторики влади, втрачають здатність до критичного сприйняття інформації. Обіцянки з вуст політичних лідерів про « швидкі реформи», «соціальну справедливість», «кардинальні перетворення» часто мають наслідком громадянську пасивність суспільства.

Конфлікт у сфері політичної комунікації порушує інерційність прийняття державних рішень і демонструє недоліки політичної конструкції, сприяючи подальшому реформуванню політичної системи [40, с. 113–114].

Аналізуючи причини, які лежать в основі виникнення таких ситуацій, польський дослідник П. Жукевич називає два аспекти. Це по-перше, неефективний механізм зворотного зв'язку. Це коли цілі політичних акторів вступають у протиріччя з цілями громадян, що створює розрив, збільшує дистанцію між ними. З боку політичних лідерів це може бути не здатність вчасно зреагувати на сигнали, що надходять від громадян, а з боку громадян - вияв байдужості, політичної апатії, або постановка нереальних завдань до політиків. Другий аспект, на думку П. Жукевича, полягає у тому, що сучасні політичні лідери часто грають невластиві їм ролі, а їх імідж формується спеціалістами з політичного маркетингу, а дії політиків найчастіше не відповідають очікуванням громадян, то й довіра громадян до політичної сфери життя суспільства знижується [69, с. 29].

Горизонтальний вимір конфлікту у сфері політичної комунікації пов'язаний з мережевими структурами. Інформаційні, політичні, соціальні, економічні мережі у політиці набувають усе більшого значення. Сьогодні основними традиційними каналами комунікації є засоби масової інформації, які

забезпечують у політичних відносинах комунікацію між суб'єктом та об'єктом – цільовими групами інформаційного впливу.

Як уже зазначалось вище, політична комунікація є інтеракцією однієї групи людей з іншою та встановлює, підтримує, змінює правила соціальної групи або культури, певні норми, соціальні ролі. Сьогодні часто у комунікаційній площині виникає явище «транзакції», яке можна трактувати як процес взаємодії партнерів, сторін між собою, що супроводжується представлення їх позиції.. Тобто у процесі транзакції повідомлення не передається, воно створюється і набуває певного значення; це не передавання ідей, а власне продукування значень. Цей аспект суттєво впливає на ефективність комунікації у кризових та конфліктних умовах [13, с. 51–52].

Аналізуючи активність українців на основі соціологічних досліджень, можна констатувати, що вона досить низька у сфері обстоювання своїх прав та інтересів, розв'язання суспільних, громадянських, політичних проблем суспільства. Брак реальних механізмів впливу суспільства і громадян на владу (та водночас часто неактуальність існуючих) були і залишаються одними з найактуальніших для сучасної української демократії. Відповідаючи на запитання «Як Ви вважаєте, чи є у Вас можливість контролювати діяльність владних структур?», 76,5% респондентів зазначають, що вони не мають жодної можливості контролювати діяльність владних структур [4, с. 377].

Можемо погодитись з Розумний М.М., що в умовах масовізації комунікації, уніфікації кодів тлумачення і монополізації впливу на формування змісту повідомлень контроль над масовою свідомістю з боку централізованих медіа стає просто всеосяжним. Механізми зворотного зв'язку між суспільними мовцями і їхньою аудиторією мають дедалі меншу вагу в сучасному суспільстві [35, с. 25].

Суб'єкти влади використовуючи комунікативні технології можуть спрямовувати їх як на розв'язання конфліктних, кризових станів (і на рівні суспільства, і на рівні різноманітних соціальних утворень), так і на підриг довіри до політичних лідерів, інститутів, рішень коли ставить це собі за мету. Наслідком таких дій можуть стати політичні скандали, які призводять до

делегітимації влади та можуть спричинити відставку голови держави та низки інших посадовців.

Неконтрольоване поширення інформації в умовах загострення конфлікту призводить до політичного скандалу та істотних змін політичної ситуації: поразки правлячої партії на виборах, відставки голови держави, загальної делегітимації владної еліти.

У розвинених країнах, на думку І.Х. Хоча, громадяни мають пряме право слухати, думати, сперечатися і говорити, запитувати, діяти і голосувати за власним розсудом і зі зручностями для себе, використовуючи комунікаційні технології та послуговуючись електронною інформацією. При цьому також громадяни мають право обирати або формувати різноманітні спільноти за різними інтересами, можуть на власний розсуд долучатися, приєднуватися до будь яких спільнот, незалежно від місцем проживання, від того до якої територіальної громади вони належать. Отже, традиційні форми представницьких демократій нагально потребують доповнення новою системою більш широких громадянських повноважень за допомогою механізму «електронної участі» – цілком нової громадянської участі, зворотного зв'язку і підтримки, що буде означати трансформацію демократії [51, с. 781].

Для підвищення ефективності державної політики влада повинна бути достатньо відкритою. Саме для запобігання зловживання владою, виявлення некомпетентності певних посадових осіб громадськість має бути добре проінформована про діяльність влади. Цього можна досягти лише шляхом реалізації принципу свободи інформації. Цей принцип обумовлює запровадження громадських перевірок і аналітичних заходів з метою спостереження та контролю за діяльністю влади, з одного боку, з іншого - заохочує громадян брати участь у прийнятті загальнодержавних рішень. Держави, які дотримуються принципів свободи інформації, мінімізують прийняття неефективних рішень і підвищують рівень персональної відповідальності за них – це підтверджується світовою практикою.

Втрата можливості контролювати інформацію та використовувати її відповідно до потреб регіону, держави або міжнародної спільноти веде до кризи політичної комунікації. Виразитися криза може у масових непорозуміннях, утрудненні діалогу між представниками влади та населення, у порушеннях функціонування зворотного зв'язку, у поширенні неправдивої, недостовірної інформації щодо політичних акторів, їх політичної діяльності.

ВИСНОВКИ

Політичні відносини доцільно розглядати як першоджерело всіх політичних явищ і процесів, це відносини між людьми з приводу виникнення, розвитку, функціонування, модернізації та трансформацій державної, політичної влади. Політичні відносини – стійкі взаємозв'язки й взаємодії суб'єктів політики.

Політичні відносини сучасного суспільства різноманітні, це відносини між активістами партії, відносини між партіями, відносини між інститутами, відносини між суспільно-політичними організаціями, міждержавні відносини. Також можемо до політичних віднести так звані вертикальні відносини, які складаються в процесі здійснення політичної влади, впливу вищих і місцевих органів керівництва на соціально-економічні, політичні й культурні процеси, а також відносини, які складаються між політичними організаціями й установами.

Інтенсивність у політичних відносинах змінюється в залежності від активізації чи спаду загального тону політичного життя і також може бути нестабільною. В періоди криз, в залежності від реакції влади і суспільства, політичні відносини можуть замирати (введення надзвичайного становища, збройна сутичка, репресії та ін.) або бурхливо розвиватися (в періоди революції, відкритих демократичних реформ та ін.). В структурі політичних відносин розрізняються конфлікти, компромісні та консенсусні (узгоджувальні) відносини, основані на взаєморозумінні і одностайності сторін.

Особлива форма політичних відносин – це відносини політики як організаційної та регулятивно-контрольної системи суспільства з іншими організаційно-регулятивними системами - економічною, правовою, ідеологічною, моральною та ін. Процес розвитку політичних відносин визначається рівнем культури їх здійснення. Політична культура виявляється в історичній спадковості, зв'язку часів, нагромадженні політичних цінностей, дбайливому ставленні до зразків поведінки.

Складне, розвинуте суспільство має безліч форм політичних відносин, серед яких політичне співробітництво, політичний компроміс, політична конкуренція, політична консолідація, політичний конфлікт, політичне напруження, політична боротьба.

Визначаючи сутність інформації і спираючись на використані наукові джерела, ми дійшли висновку, що інформацію можна розглядати не лише як певні відомості та данні про щось або когось, але і як соціальне явище, тобто певний феномен, який пов'язаний з діяльністю тих чи інших суб'єктів - соціальних спільнот (наприклад, груп) чи соціальних інститутів (наприклад, установ і організацій, які функціонують у суспільстві). Комунікація між групами та індивідами, як у суспільстві, так і у сфері політики відіграє досить вагому, хоча і неоднозначну роль. Основними ознаками інформації у суспільстві є: розмах циркуляції, час циркуляції, напрямок руху, її емоційне забарвлення, спосіб продукування, мета поширення.

Сьогодні інформація набуває ознак реального і необхідного соціального ресурсу, без якого громадянам важко адаптуватися до нових, часто несприятливих умов життя, знаходити необхідні механізми для того, щоб постійно пристосуватися до наростаючих змін, сформувати нові поведінкові моделі, що відповідають ситуації.

Серед особливих ознак інформації виділяють її універсальність, загальнодоступність, безмірність, відкритість. Суб'єктами інформаційних відносин можуть виступати фізичні особи, юридичні особи; об'єднання громадян; суб'єкти владних повноважень.

Визначивши інформацію як атрибут політичної діяльності можемо констатувати, що під атрибутом розуміється не лише інформаційна взаємодія політичних акторів як один з одним, так і з суспільством, що припускає зворотний зв'язок між ними, а і більш загальний вимір політичної комунікації – інформаційний вплив політичних акторів один на одного і на навколишнє соціальне середовище.

Комунікативний процес - це взаємодія між різними суб'єктами комунікації, за якого здійснюється обмін інформацією. Комунікативний процес

включає динамічну зміну етапів формування, передачі, прийому, розшифровки і використання інформації в обох напрямках при взаємодії комунікантів.

Засобами політичної комунікації є засоби масової інформації, голосування, функціонування політичних організацій, соціологічні опитування, Інтернет, інтерактивне телебачення, неофіційні контакти, інші комунікаційні ситуації. Комунікативні технології спрямовані на створення умов, за яких змогли б нормалізуватися взаємини між людьми і групами, і в ході яких можна було б дійти згоди.

Суспільні процеси, які задають рух трансформації політичної системи характеризуються активною, свідомою діяльністю людей та включають усе те, що відбувається, змінюється, розвивається у всіх сферах суспільного життя. Усе у світі зазнає змін, в тому числі суспільство і політична система. Процеси, які відбуваються у системі і не призводять до зміни її цілості – адаптивні, натомість ті, що ведуть до зміни усієї системи можемо визначити як трансформаційні. Діалектика переходу часткових змін у трансформацію цілої системи полягає у накопиченні їх до критичної межі, після якої відбуваються якісні зміни на рівні системи.

Трансформація політичної системи - це постійний процес: коли права і свободи значно розростаються, громадянське суспільство приймає чіткі обриси, з'являється ґрунтовна та конструктивна критика влади чи втручання громадянських інститутів у державне управління, влада у свою чергу намагається не допустити прогресивного тиску суспільства та обмежує свободи, намагаючись переламати перебіг подій.

Політичний транзит може охоплювати усі типи перехідних станів соціально-політичних систем з точки зору суттєвої зміни їх характеру: не тільки від авторитаризму до демократії, але й навпаки і тому є, мабуть, найбільш небезпечним періодом, при якому можливі різні варіанти переходу, в тому числі і відкат.

Будь якому суспільству об'єктивно притаманні конкурентні відносини, так як передумови суперництва – прагнення індивіда до підвищення

соціального статусу і досягнення у подальшому лідерської позиції – генетично закладені у людині. Конкуренції, суперництва, боротьби не може уникнути ніяке, навіть найдемократичніше суспільство, так як вони прокладають шлях до вдосконалення і адаптації. Як соціальне явище конкуренція може розглядатися одним із видів соціальних відносин і взаємодій поряд з таким як конфлікт, суперництво, опозиція, змагання, співпраця, згода тощо. Політична конкуренція, у всіх її динамічних проявах, забезпечує також політичну стабільність та стійкість демократичної політичної системи, здатність її до саморегулювання і самовдосконалення.

Будь яке, у тому числі демократичне суспільство, не може позбутися конфліктів, бо інтереси громадян, соціальних груп є надзвичайно різними і часто ці інтереси кардинально різняться між собою. Конфлікт – це форма відносин між можливими або реальними суб'єктами соціальної дії, чий мотиви спричинені діаметрально протилежними цінностями та нормами, інтересами та потребами. Визначаючи види політичних конфліктів в Україні можна виокремити такі: - конфлікти між гілками влади; - внутрішнього парламентські конфлікти; - між політичними лідерами; - між політичними партіями; - в системі державного апарату.

Багато країн сьогодні переживають кризовий період, який негативно впливає на життя громадян. Забезпечити позитивні зміни для населення може стабільна політична ситуація, та для її досягти, необхідно розробити план та методи стабілізації політичної ситуації. Кожна держава має свої особливості, тому вимагає індивідуального підходу у розробці методів стабілізації ситуації в країні. Україна за роки незалежності періодично потрапляла у ситуації, які політичну стабільність ставили під загрозу. Стабільність визначає ефективність функціонування та життєдіяльності, що виражається у всіх сферах життя суспільства. У демократичних державах основною ознакою політичної стабільності є здатність адаптується до середовища напрацювати та використовувати механізми з допомогою яких можливо не придушувати, а вирішити вже наявні конфлікти.

Встановленням демократичних засад в Україні не може оминати розмаїті протиріччя, кризові стани, конфлікти, в основі яких визначальне місце займають інтереси окремих груп, політичних об'єднань, суспільства в цілому. Варто пам'ятати, що визначальною ознакою політичних конфліктів є їх наслідки - вони впливають на всі сфери життєдіяльності суспільного організму.. При консолідації державного управління та громадян країни, при розробці активного плану дій, можна буде створити найоптимальніші умови для життя в Україні та забезпечити той рівень політичної стабільності, до якого прагне наша держава.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Александрова О. Конкуренція як принцип суспільного розвитку: соціально-філософський аналіз: автореф. Дис.. канд.. філос.. наук: 09.00.03/ О..Александрова. – Сімф., 2004.- 11с.
2. Андреев С.С. Політичний інтерес і політичні відносини. Соціально – політичні науки. – 1991. - №6, С.3.
3. Афанасьев В.Г. Системність і суспільство. — М., 1980. — С. 238.
4. Бельфор В. Социальные рамки информационного общества: Пер. с англ. // Новая технологическая волна на Западе / Сост. П.С.Гуревич.- М.: Прогресс, 1986.- С. 331.
5. Бойко Н. Інтернет як ресурс впливу громадян на владу в сучасному українському суспільстві / Н. Бойко // Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг. – К.: Інститут соціології НАН України, 2013. – С. 375–381.
6. Борисенков А.А. О критериях политической деятельности // Nota Bene: Вопросы права и политики. 2013. № 4, с.
7. Борисенков А.А. О политических отношениях и их видах . [Електронний ресурс] Режим доступу: http://e-notabene.ru/pr/article_5110.html#8
8. Винер Н. Кибернетика. — М.: Сов. радио, 1968. — С. 31.
9. Володенков С.В. Современная коммуникация как основа эффективности политической кампании / С.В. Володенков // Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки. – 2010. – № 1. – С. 14–28.
10. Гелей С. Д., Рутар С. М. Політологія: [Навч. посіб.] / Гелей С. Д., Рутар С. М. – [6-те вид., перероб. і доп.]. – К.: Знання, 2007. – 309 с.
11. Горлач М.І. Соціально-політична теорія марксизму[Електронний ресурс] Режим доступу: <http://pidruchniki.ws/1061120736337/politologiya/sotsialno-politichna-teoriya-marksizmu>

12. Грачов М.Н. Політична комунікація: теоретичні концепції, моделі, вектори розвитку. М.: Прометей, 2004 с.53.
13. Грищенко О. На інформаційній магістралі: Євростандарти і політика в галузі ЗМІ / О.Грищенко // Політика і час. – 2003. - №6. – С.72.
14. Демидов А.І. Міжнародні відносини та місце в них політичних відносин 1995р. С.247.
15. Дегтярев А.А. Основы политической теории //Агенты политических отношений. Что такое агент политики. Понятие агента политических отношений М.: Высшая школа, 1998. Глава VII, С. 72.
16. Дзюбка І.С. Політичні відносини [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://polka-knig.com.ua/article.php?book=968&article=44157>
17. Дэвид Филлипс «На пути управления взаимоотношениями: Общественные отношения в основе организационного развития» журнал коммуникационного менеджмента №4, с.7.
18. Закон України про інформацію. Розділ I, Стаття 1, с.1
19. Закон України про інформацію .Розділ I, Стаття 4, с.1
20. Закон України про інформацію. Розділ II, Стаття 10, с.1
21. Інститут політичних наук Університета Копенгагена 2000р. Журнал дослідження проблем світу. Том 37, №2,с. 3
22. Кемеров В.Е. Субъект, субъективность, субъектность. // Современный философский словарь. / Под общ. ред. д.ф.н., проф. В.Е. Кемерова. – Лондон – Франкфурт-на-Майне – Париж – Люксембург – Москва – Минск: “ПАНПРИНТ”, 1998.с. 884-885
23. Кемеров В.Е. Объект, объективность, объектность. // Современный философский словарь. / Под общ. ред. д.ф.н., проф. В.Е. Кемерова. – Лондон – Франкфурт-на-Майне – Париж – Люксембург – Москва – Минск: «Панпринт», 1998, с. 602
24. Клименко А., Румынина В. Раздел VII. ПОЛИТИКА
25. Краснов Б.І. Актор політичний// Політична енциклопедія: В 2 т. / Національний суспільно – науковий фонд; Кер. Проекту Г.Ю. Семігін; - Т.1. – М.: Думка, 1999, с. 35

26. Кузьмин В. П. Компромисс как метод выхода из политического кризиса // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 28. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. – С. 613-619.
27. Коган В.З. Теория информационного взаимодействия: Философско-социологические очерки. — Новосибирск: Изд-во Новосибирск. ун-та, 1991. — С. 18.
28. Литвинович В.Ч. Социальная информация и проблема ее надежности // Проблемы эффективности средств массовой информации и пропаганды / Отв. ред. В.С.Коробейников. — Минск, 1981. — Ч.1. — С. 108.
29. Массовая информация в советском промышленном городе: Опыт комплексного социологического исследования / Б.А.Грушин, Л.Н.Федотова, Е.Я.Таршис и др.; Под общ. ред. Б.А.Грушина, Л.А.Оникова. — М.: Политиздат, 1980. — С 21
30. Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США. — М., 1966. — С. 36-37
31. Методологическое вступление: что такое политическая позиция? [Электронный ресурс] Режим доступа: http://osmopolis.ru/nonspectacularnoe/pages/id_71
32. Мизес Л. фон. Человеческая деятельность: Трактат по экономической теории / Людвиг фон Мизес. — М.: Экономика, 2000. — 878 с
33. Наумов Е.Ю.Коварное обаяние диалога. // Права человека в диалоге культур: Материалы научной конференции 26–28 ноября 1998 г. — М.: РГГУ, 1998, с.105
34. Новікова М.М. До питання створення правокомпромісної теорії гармонізації суспільних відносин. Право України. — 2006. - №1. — С.29 – 33
35. Основы теории коммуникации / под ред. В. А. Василика. - М. : Гардарики, 2003. - С. 126.
36. Остапенко М. Політична комунікація: теоретичні аспекти дослідження / М. Остапенко // Політичний менеджмент. — 2012. — № 3. — С. 135–144.
37. Ольшанський Д.В. Политический PR / Д.В. Ольшанський С – ПБ.: Питер 2003 – с. 59, 399 – 400.

38. Пантин В.И. Ритмы общественного развития и переход к постмодернизму // Вопросы философии. 1998. №7. С.3
39. Пойченко А. М. Конфлікти і політична діяльність. — К., 1994, с.44.
40. Поняття політичного співробітництва [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/politolog/16523/>
41. Попов В. П. Политическая системология / В. П. Попов, И. В. Крайнюченко. - Пятигорск : Изд-во ПГГТУ, 2011. - 136 с
42. Пшеворський Адам. Переходи до демократії: лібералізація та демократизація// Демократія. Антологія/ упоряд. О. Проценко. – К.: Смолоскип, 2005. – 1108с.
43. Растоу Д.А. Переходи до демократії: спроби створення динамічної моделі//
44. Рахматов А. А. Политический компромисс как инструмент соглашения в политике: диссертация...к. полит. н.: 23.00.02. – Москва, 2009. – 181 с.
45. Розумний М.М. Кризові аспекти сучасних соціальних комунікацій / М.М. Розумний // Стратегічні пріоритети. – 2010. – № 4 (17). – С. 19–25.
46. Росенко М. Політичні конфлікти в Україні / М. Росенко // Віче. – 2010. – № 9. – С. 45-56.
47. Руссо Ж.Ж. Про суспільний договір. Трактати – М.: КАНОН-Пресс.1998.Книга 4. Глава VI, - С.188
48. Селезнева А.И. Ценностное измерение кризиса / А.И. Селезнева // Кризис в зеркале политической психологии (Материалы Круглого стола факультета политологии МГУ) // Поліс. – 2009. – № 5. – С. 99–127.
49. Семигин Г.Ю. Антология мировой политической мысли // Оглавление, с.7
50. Семигин Г.Ю. Субъекты политики. // Политическая энциклопедия: В 2 т. / Национальный общественно-научный фонд; Рук. [с.309] проекта Г.Ю. Семигин; Науч.-ред. совет: пред. совета Г.Ю. Семигин. – Т. 2. – М.: Мысль, 1999., с.477
51. Соловйов А.І. Політична комунікація: до проблеми теоретичної ідентифікації. // Поліс. – 2002. - №3. – с.6, 7
52. Соснін О. В. Комунікативна парадигма суспільного розвитку : навч. посіб. / О. В. Соснін, А. М. Михненко, Л. В. Литвинова. - К. : НАДУ, 2011. - 220 с.

53. Сорокин П. Социальная и культурная динамика. СПб.: РХГИ, 2000, с.80.
54. Станкевич І.П. Сучасні політичні конфлікти: основні джерела та шляхи розв'язання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / І. П.Станкевич. – К., 2010. – 17 с.
55. Теоретические и методологические обоснования исследования политического транзита. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://centurion-center.narod.ru/db2.html>
56. Хочь І.Х. Трансформація влади як політологічна проблема / І.Х. Хочь // Держава і право. – 2010. – Вип. 49. – С. 776–782.
57. Черняк Ю.І. Розробка системи економічної інформації // Системи економічної інформації. – М., 1967. – С.21.
58. Шабров О.Ф. Політичне управління: проблема стабільності і розвитку. – М.: Интеллект, 1997., с. 12.
59. Шаповаленко М. Транзитологічні концепції та українські реалії // Етнокультурні проблеми політичного процесу в Україні: Колективна монографія. – Львів, 2001. – С. 78–88.
60. Шенкман Б.И. Духовное производство и его своеобразие // Вопр. филос. — 1966. — № 12. — С. 117,122.
61. Шеннон К. Работы по теории информации и кибернетике. – М.: Издательство иностранной литературы, 1963 – 829 с.
62. Шипунов Г. Методологія аналізу суспільств, що трансформуються: транзитологічний підхід // Політична наука в Україні: стан і перспективи: матеріали всеукраїнської наукової конференції (Львів, 10-11 травня 2007 року) / Укл. Поліщук В., Угрин Л., Скочиляс Л. – Львів, ЦПД, 2008. – 303с.
63. Шрейдер Ю.А. О количественных характеристиках семантической информации // НТИ. — 1963. — № 10. — С. 210
64. Штомпка П. Социология социальных изменений. М., 1999, С.290-292
65. Шумпетер Й. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Йозеф Алоиз Шумпетер. – М.: Эксмо, 2007. – 864 с

66. Щедрова Г. Політична конкуренція еліт у сучасній Україні : [Монографія] / Галина Петрівна Щедрова. – Дніпро, 2016. – 390 с.
67. Щедров С. В. Специфіка формування політичної конкуренції еліт в українському суспільстві) <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1141/Schedrov.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
68. Dobek-Ostrowska B. Podstawy komunikowania społecznego. Wrocław: Astrum. - 1999.
69. Żukiewicz P. O komunikacji w procesie przywództwa politycznego / P. Żukiewicz // *Lingua ac Communitas*. – 2012. – Vol. 22. – S. 15–32.